

ԵՐԵՎԱՆԻ ՀԱՅԲՈՒՍԱԿ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
ЕРЕВАНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ АЙБУСАК
YEREVAN HAYBUSAK UNIVERSITY

ՈՒՍԱՆՈՂԱԿԱՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆ
СТУДЕНЧЕСКОЕ НАУЧНОЕ ОБЩЕСТВО
STUDENT SCIENTIFIC SOCIETY

ԵՀՀ ՈՒԳԸ ՀԱՆՐԵՍ
ЖУРНАЛ CHO EYA
YHU SSS JOURNAL

2019-2020

ԵՀՀ Էլիքրաւոն – Эл Издание EYA - YHU E Edition

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԿՈԼԼԵԳԻԱ

Պրոֆ. Մ.Աբրահամյան

Պրոֆ. Հ.Վահրամյան

Պրոֆ. Հ.Պետրոսյան

Դոց. Գ.Գրիգորյան

Դոց. Գ.Գևորգյան

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Проф. Абрамян М.

Проф. Ваградян Х.

Проф. Петросян Х.

доц. Г.Григорян

доц. Г.Геворгян

EDITORIAL COUNCIL

Prof. Abrahamyan M.

Prof. Vahradyan H.

Prof. Petrosyan H.

Associate Prof. G.Grigoryan

Associate Prof. G.Gevorgyan

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

1. Մխիթարյան Իզաբելլա, Հոգեբանական գործունեության ռազմական հետախուզությունում, Հոգեբանություն, 4րդ կուրս, ղեկավար՝ դոց. Վահանյան Ա.:
2. Հովհաննիսյան Գայանե, Ստեղծագործական մտածողության զարգացումը կրտսեր դպրոցում ՀԽՍՀ տեխնոլոգիայի միջոցով, տարրական մանկավարժություն և մեթոդիկա, 4րդ կուրս, ղեկ՝ Խուզեյան Ա.
3. Սախինովա Մարիա, Կառավարչական մտքի հայ ականավոր ներկայացուցիչ՝ Գրիգոր Զոհրապ 1861-1915թ, տնտեսագիտական ֆակ., կառավարում մագ. 2րդ կուրս:
4. Դանիելյան Հրանտ, Հանրային ծառայությունների հիմնախնդիրները ՀՀ-ում (գազամատակարարման ոլորտի օրինակով), տնտեսագիտական ֆակ., մագ. 2րդ կուրս, ղեկ՝ դոց Գևորգյան Գ.
5. Տերոյան Սաթինե, «Փախստական» հասկացության կարգավորումները ազգային եվ միջազգային օրենսդրությամբ, Իրավաբանական ֆակ., մագ. 2րդ կուրս
6. Սահակյան Միլվի, Վարձակալության պայմանագրի հասկացությունն ու տարրերը, Իրավաբանական ֆակ., բակալավրատ, 4րդ կուրս:
7. Ayyappa Saravanan Varshinee, Trace Minerals and Vitamins, Role in Immunity and Antiviral Property, Biochemistry & medical biochemistry department, GM 2nd course, supervisor: Ter-Mkrtchyan Z.
8. Ashly Shibu Cherian, Down Syndrome: a Genetic Disorder, General Medicine, 1st course, Supervisor: Anna Sukiasyan, Head of Chair of Biology, Medical Genetics, Histology and Embryology, Associate Professor
9. Մինասյան Ա., Հարվահանագեղձ, պարաթիրոն, հիպերպարաթիրեոիդիզմ ստոմատոլոգիա, 2 կուրս, Ղեկավար՝ Զ.Ա. Ավետիսյան, Նորմալ ֆիզիոլոգիայի, ախտաբանության և դատաբժշկության ամբիոնի վարիչ
10. Սահակյան Տ.Մ., Ուղեղիկի ֆունկցիաների ախտաֆիզիոլոգիան, ԵՀՀ, Բուժական գործ, 2 կուրս, Ղեկավար՝ Զ.Ա. Ավետիսյան, Նորմալ ֆիզիոլոգիայի, ախտաբանության և դատաբժշկության ամբիոնի վարիչ

ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՆԸ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ՀԵՏԱԽՈՒԶՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Իզաբելլա Մերժիկի Մխիթարյան

ԵՀՀ, Հոգեբանություն, 4-րդ կուրս

Ղեկավար՝ Ա.Վ. Վահանյան, մանկավարժության և հոգեբանության ամբիոն

*Հոգեբանությունն աչքի ընկնող դեր ունի մարտի ժամանակ. այն
թույլ է տալիս նկատել և հասկանալ այնպիսի
առանձնահատկություններ, որոնց հետ մենք առնչվում ենք...*

Է. Զախարիա /ամերիկյան հետախույզ/

Ամփոփում. Ցանկացած պետության համար հետախույզությունը անվտանգության ապահովման և արդյունավետ կառավարման կարևոր գործիքներից մեկն է: Հետախույզի հոգեբանական պատրաստվածության ասպարեզում մեծ տեղ է հատկացվում ինքնուրույնաբար գործելու կարողության զարգացմանը: Անձի հուզականային ոլորտը, որպես կանոն, արտակարգ իրավիճակներում ենթակա է տարաբնույթ դեֆորմացիաների. առաջին պլան են մղվում տագնապը հաղթահարելու, նյարդային լարվածությունը վերահսկելու, ինքնակարգավորման մեխանիզմները: Ռազմական հետախույզը, բազմակողմանի գիտելիքներ ունենալուց զատ, առաջին հերթին պետք է օժտված լինի հուզական բարձր կայունությամբ: Հոգվածում ներկայացված են ռազմական հետախույզության մեջ կարևորվող հոգեբանական գործունեության բովանդակային հիմնահարցեր:

Առանցքային բառեր՝ ռազմական հետախույզություն, տեղեկատվական պատերազմ, ինտերնալություն, նյարդահոգեկան կայունություն, ագրեսիա, իրավիճակային և անձնային տագնապայնություն:

Դեռևս ուրարտական ժամանակաշրջանում (Ք.ա. IX-VII դդ.) հետախուզական գործունեությունը դրված է եղել պետական հիմքերի վրա ու հանդիսացել է պետական գործունեության ուղղություններից մեկը: Հին և Միջնադարյան Հայաստանում անվտանգության հարցերով զբաղվել են ինչպես ամբողջական պետական մարմիններ (նախարարություններ, գործակալություններ), այնպես էլ առանձին պետական պաշտոնյաներ: Ուշադրության կենտրոնում է գտնվել նաև ռազմական և այլ գաղտնիքների պահպանությունը: Կախված գործունեության ոլորտից, ներգրավված ուժերից և միջոցներից, ռազմական հետախույզության տեսակներն են.

- Տեղեկատվական,
- ցամաքային,
- օդային,
- ծովային,
- տիեզերական,
- հատուկ,
- հրետանային,
- ինժեներական:

Տեղեկատվական պատերազմն իր մոտեցումների մեջ ունի երկու «հենասյուների» վրա հենված սկզբունքայնորեն տարբեր՝ տեղեկատվատեխնիկական և տեղեկա-

տվահոգեբանական (տեղեկատվահումանիտար) մոդելներ: Առաջինի գործիքակազմը կիբեռգործողություններն են, իսկ երկրորդինը՝ ներագումանն ուղղված օպերացիաները: Երկու մոդելների հիմնական նպատակը մարդկանց ուղղորդումն է, բայց տարբեր ձևերով և մեթոդներով: Այսինքն՝ մեր ժամանակներում տեղեկատվական պատերազմները դարձել են օրինաչափ երևույթ: Դրանց նպատակն է ներագդել մարդկության համար կարևորագույն բոլոր ոլորտների վրա: Այդ ոլորտներն են՝ քաղաքական, ռազմական, ֆինանսական, տնտեսական, միջազգային հարաբերություններ և այլն: Օրինակներից են *ՏՓոթորիկ անապատում*՝ գործողության ընթացքում հակառակորդին մոլորության մեջ գցելու նպատակով լայնորեն կիրառվող քողարկման լրակազմերը, այդ թվում սպառազինության և ռազմական տեխնիկայի հիմնական տեսակների և համակարգերի նմանակները: Այս բոլոր դեպքերում մարդու ինքնուրույնությունը թուլանում է, քանի որ նրան դիմակայում են հզորագույն տեղեկատվական «Համակարգեր»՝ ապահովելով դրանց համար բոլոր պահանջվող մեկնաբանությունները: **«Տեղեկատվական պատերազմ»** նորաճ տերմինով սկսել ենք բնութագրել ներագուման ամենատարբեր օպերացիաներ, որոնք ուղղված են անհատական և զանգվածային մտածողությանը: Լավ կոորդինացված տեղեկատվահոգեբանական գործողությունների հետևանքները կարող են գերազանցել բուն ռազմական գործողությունների արդյունքները: Եթե մարդկությունն անցյալում հենվում էր կրոնի և գաղափարախոսության վրա, ապա այսօր նա տեղեկատվության հետևորդն է, որը նրան ուղղորդում է «Դեպի ճիշտ պահվածք»՝ պատրանք ստեղծելով, որ դա նրա սեփական որոշումն է: Տեղեկատվական աշխատանքները զինված ուժերում կարող են ունենալ ինչպես ինքնուրույն, այնպես էլ օժանդակ նշանակություն: Չուտ տեղեկատվական բնույթ ունեցող որոշակի շրջանակի խնդիրների լուծման համար (հատուկ հետախուզական գործողություն, օպերատիվ քողարկում, հակառակորդի ապատեղեկացում, տեղեկատվական պայքար, տեղեկատվական շրջափակում և այլն) այն կարող է ունենալ գլխավոր, այսինքն՝ ինքնուրույն դեր: Բայց հաճախ նրան պարտադրվում է օժանդակ դեր, երբ այն դիտարկվում է որպես տեղեկատվության ապահովում: Հատկապես միավորումների, զորամիավորումների, զորամասերի և ստորաբաժանումների անձնակազմի ուսուցման և դաստիարակման, զինվորական ղեկավարման համակարգի առումով՝ տեղեկատվական աշխատանքի ամբողջ կառուցվածքը հասկացվում է որպես տեղեկատվական ապահովման համակարգ: Տեղեկատվական-հոգեբանական աշխատանքի էությունը զինծառայողների հոգեբանության և վարքի վրա նպատակաուղղված տեղեկատվական ներգործությունն է, նրանց մեջ բարձր բարոյական ոգի ձևավորելը, անհրաժեշտ հոգեբանական վիճակի պահպանելը, մարտական որակների զարգացնելը՝ երդմանը հավատարիմ լինելու և զինվորական պարտքի դաստիարակման նպատակով:

Մոցիալ-հոգեբանական հետազոտությունների արդյունքում պարզվել է, որ մարդիկ որքան ինֆորմացիայի մեծ հոսք են ստանում, տվյալ դեպքում՝ պատերազմական իրավիճակի մասին (թշնամու կողմից հարձակումներ, դիվերսիոն փորձեր և այլն), այնքան նրանց մոտ սթրեսի առաջացումն անխուսափելի է դառնում: Եվ դա

պատահական չէ, մարդիկ առօրյա կյանքում շատ հաճախ հիմնվում են իրենց կենսափորձի վրա: Սահմանամերձ գոտում ապրող մարդկանց հիշողություններում դեռ թարմ են պատերազմի սարսափելի տեսարանները, որին անձամբ իրենք կամ իրենց հարազատներն են մասնակցել:

Հետախուզական գործունեությունը, այդ թվում արտաքին հետախուզությունը, ազգային անվտանգության մարմինների գործունեությունն է՝ ուղղված արտաքին ու ներքին անվտանգության սպառնալիքների վերաբերյալ տեղեկություններ ստանալուն և պետության հիմքերն ամրապնդելուն: Տեղեկատվական գործողություններն, ի տարբերություն պարզունակ տեղեկատվական ներագրման գործունեության, ունեն կառուցման բարդ սխեմա, որի մշակումը պահանջում է բազմակողմ և խոր մասնագիտական գիտելիքներ և մոտեցումներ: Մինչդեռ տեղեկատվական ներագրման գործունեության իրականացմանը մասնակցում են նաև տեղեկատվական ոլորտում մասնագիտական գիտելիքներ չունեցող անձինք, օրինակ՝ բլոգերները, սոցիալական խմբերը և այլն: Ցանկացած պետության համար հետախուզությունը անվտանգության ապահովման և արդյունավետ կառավարման կարևոր գործիքներից մեկն է: Ռուս հեղինակներ Վ. Ա. Լիսիչկինը և Լ. Ա. Շելեպինը ավելացնում են, որ տեղեկատվական պատերազմները «Որակապես նոր տիպի պատերազմներ են, որտեղ որպես զենք ծառայում է տեղեկատվությունը, իսկ պայքարն ընթանում է դեպի հասարակական գիտակցության նպատակաուղղված փոփոխումը» [5]: Հետախուզական պատերազմի նպատակն է հավաքել անհրաժեշտ տեղեկություններ՝ պաշտպանելով սեփականը: Ցանկացած հաղթանակի գրավականներից է հակառակորդի ռազմավարության ճանաչումը: Հետախուզական գործունեության ամենաբարձր և ամենադժվար տեսակը, որի հաջողություններից կամ ձախողումներից կախված է Զինված ուժերի և պետության կենսունակությունը, իրականացվում է բոլոր հնարավոր ձևերով և միջոցներով՝ պաշտոնական կամ գաղտնի:

Տարբերում են խաղաղ և պատերազմական պայմաններում կայուն գործող համագլխային ռազմական-ռազմավարական հետախուզություն և ռազմաճակատային ռազմական գործողությունների թատերաբեմի ռազմական-ռազմավարական հետախուզություն, որոնք սերտորեն համագործակցում են պատերազմի պայմաններում: Հետախուզական գործունեությունն իրականացվում է արտաքին հետախուզության մարմինների կողմից: Դրանք օրենքով սահմանված կարգով հայթայթում, կուտակում և մշակում են Հայաստանի Հանրապետության կենսական շահերին առնչվող օտարերկրյա պետությունների, կազմակերպությունների և քաղաքացիների գաղտնի պլանների, մտադրությունների, իրական և հնարավոր գործողությունների մասին տեղեկատվությունը ինչպես նաև աջակցում են պետության կողմից իրականացվող Հայաստանի Հանրապետության անվտանգության ապահովմանն ուղղված միջոցառումներին [2]: Հետախուզությանը ներկայացվող հիմնական պահանջներն են.

- 1) նպատակաուղղվածությունը,
- 2) անընդհատությունը,

- 3) ակտիվությունը,
- 4) օպերատիվությունը,
- 5) հավաստիությունը:

Զինվորական ծառայությունը մասնագիտական գործունեության այնպիսի ձև է, որտեղ մարդ-մարդ փոխհարաբերությունները, սթրեսայնությունը, չնորմավորված աշխատանքային օրը, մարտական հերթապահությունները, զինվորական խիստ կարգապահությունը հանդես են գալիս որպես գործոններ, որոնք նպաստում են զինծառայողի անձի դեֆորմացիային: Տարիների ընթացքում այդպիսի աշխատանքը խախտում է անձի ամբողջականությունը, իջեցնում է աշխատունակությունն ու աշխատանքի արդյունավետությունը: Սպաների աշխատանքի արդյունավետությանը նպաստող հոգեբանական գործոնները կարևորվում են հատկապես այսօր, երբ բանակի արդյունավետ գործունեությունը երկրի կարևորագույն խնդիրներից մեկն է: Երտասարդի անձի ձևավորման վրա բանակի դրական ներգործությունն իր արտահայտությունն է գտել այն կարծիքի մեջ, թե զինվորական ծառայությունը երիտասարդին տղամարդ է դարձնում: Այս տեսանկյունից հարկավոր է առանձնացնել զինվորական ծառայության հիմնական առանձնահատկությունները մեկը՝ սեփական խնդիրները ինքնուրույն լուծելը, առհասարակ ինքնուրույն կյանք վարելը: Պակաս կարևոր չէ նաև համագորային կանոնների անվեհապահորեն ենթարկվելը: Զինծառայությունը ձևավորում է պատասխանատվություն, ընդհանուրի մաս կազմելու գիտակցություն, ընդհանուրի համար սեփական անձի ցանկությունները սահմանափակելու, այլ մարդու ցանկությունները հաշվի առնելու, ընդհանուր նպատակի շուրջ միավորվելու կարողություն: Ինքնուրույնությունը, պատասխանատվության զգացումը, կազմակերպվածությունը բարոյական հասունության հիմնական ցուցանիշներից են, որոնք ձևավորվող անձը կարող է ձեռք բերել բանակում: Տևականորեն ռազմական գործունեությամբ զբաղվելուց հետո մարդու մեջ ձևավորվում են դրա համար անհրաժեշտ անձնային որակներ, ինչի շնորհիվ էլ շատ զինվորականներ դժվարությամբ են կարողանում անցնել գործունեության այլ տեսակի, փոխել մասնագիտությունը: Մասնավորապես միջանձնային հարաբերություններում հրամանատարի մոտ կարող է գերակայել հարամայողական տոնը, նա կարող է դառնալ չոր, հատու, իսկ որոշ դեպքերում՝ անմիջական և պարզ, գերծ ավելորդ ձևականությունից: Տարիների ընթացքում հրամանատարի մեջ կարող են ձևավորվել ռեժիմային կենսակերպ, կենցաղում ամեն ինչ կանոնակարգելու հակում, ժամանակի սղության պայմաններում արագ կողմնորոշվելու ունակություն, ճշտապահություն և պատասխանատվության զգացում, այնպիսի կամային որակներ, ինչպիսիք են՝ վճռականությունը, տոկունությունը, խիզախությունը և այլն:

Ռազմական գործունեությունը մարդուն կարող է դարձնել նաև դյուրագրգիռ: Պատահում է, որ ռազմական գործունեության մեջ ներգրավվածության հետևանքով հրամանատարի մեջ ձևավորվում են բնավորության ագրեսիվ գծեր, ինչը պարբերաբար դրսևորվում է ծագած խնդիրները ագրեսիվ հակազդմամբ լուծելու

միտումով: Բանակը կատարում է նաև էթնիկական սոցիալականացման գործառույթ: Էթնիկական սոցիալականացման գործընթացի արդյունքում ձևավորվում է անձ, որն իրեն նույնացնում է որևէ ազգի հետ, յուրացնում է նրա մշակույթը՝ իրեն համարում է նրա մի մասը, համագգային նպատակները համարում է նաև իրենը: Արդյունքում զինծառայողի համար որոշակի է դառնում հայրենիքի պաշտպանի իր առաքելությունը, իմաստավորվում է բանակային դժվար առօրյան և ամրապնդվում հայրենիքի հանդեպ պարտականության գիտակցումը: Ցանկացած հրամանատարի վրա, ի պաշտոնե, դրված է լուրջ պատասխանատվություն՝ կապված ստորաբաժանման արդյունավետ կենսագործունեության ապահովման հետ: Ընդ որում, որքան ավելի բարձր է հրամանատարի դիրքը, որքան մեծ ստորաբաժանում է նա ղեկավարում՝ այդքան ավելի մեծ է պատասխանատվությունը: Հաջողակ հրամանատարական գործունեություն կարող է ծավալել *ինտերնալ անձը*, այսինքն՝ նա, ում մեջ գերակշռում է վեահսկողության ներքին լոկուսը [1]: Նման հրամանատարն ամեն ինչի համար պատասխանատու կհամարի իրեն, իրեն կհամարի դրության տերը, իրեն կարող կզգա վերահսկելու իրադրությունը, փոխելու այն, չի խուսափի պատասխանատվություն ստանձնելուց: Ինտերնալ վերահսկողությամբ հրամանատարն անընդհատ կունենա դրության տերը լինելու զգացում: Սա հատկապես կարևոր է դառնում վտանգավոր մարտական իրադրության պայմաններում, երբ վճռական որոշման կայացման անհրաժեշտություն է առաջանում: Զինծառայությունն օբյեկտիվորեն կապված է բազմաթիվ սթրեսորների տևական ազդեցության հետ: Մարտական սթրես ասելով պետք է հասկանալ հոգեկան լարվածության վիճակը, որն առաջացել է մարտական իրադրության բազմաբնույթ գործողությունների ազդեցության ներքո, երբ ծայրահեղորեն լարվում են զինվորականի ֆիզիկական ուժերը, իմացական գործընթացները, հույզերը, ուշադրությունը: Մարտը բնութագրվում է հոգեխոցող ազդեցությունների մեծ բազմազանությամբ, որոնց տևական ազդեցությունը կարող է բերել հոգեվնասվածքի: Մարտական ուժեղ սթրեսորներն իջեցնում են զինծառայողների աշխատունակությունը: Սակայն թույլ ուժի մարտական սթրեսը մոբիլիզացնում է մարտիկի ֆիզիկական և հոգևոր ուժերը: Սթրեսները բնորոշ են ոչ միայն մարտական գործողություններին, այլև զինծառայությանը թիկունքում և խաղաղ պայմաններում:

Հետախույզների մոտ դժվարությունների հետ բախումը կարող է հանգեցնել նյարդահոգեկան լարվածության, ներանձնային և միջանձնային բախումների, որոնք նրանք ինքնուրույն դժվարանում են լուծել: Հաշվի առնելով զինվորների գործունեության, կենսապայմանների առանձնահատկությունները՝ հրատապ խնդիրներից է նրանց *նյարդահոգեկան կայունության* ուսումնասիրությունը և դրա ապահովումը, ինչի շնորհիվ հնարավոր կլինի բարձրացնել գործունեության արդյունավետությունը, դուրսին դարձնել հարմարման գործընթացը: Զինված ուժերի մարտունակության կարևոր բաղադրիչներից մեկն է զինվորների և անձնակազմի կայուն բարոյահոգեբանական վիճակը, որը զորքերի բարոյահոգեբանական ապահովման արդյունքն է: Զինվորական մասնագիտական հատկությունների և բարոյական ոգու կրողն է

հետախույզը, ով լուծում է առանձնահատուկ ռազմամասնագիտական խնդիրներ, հրատապ խնդիրներից է նրանց նյարդահոգեկան կայունության ուսումնասիրությունը և դրա ապահովումը, ինչի շնորհիվ հնարավոր կլինի բարձրացնել գործունեության արդյունավետությունը, դյուրին դարձնել հարմարման գործընթացը: Ն.Գ.Բոնդարը հատուկ ուշադրություն է դարձրել իմացական ընդունակությունների, նյարդահոգեկան կայունության, ագրեսիայի, ենթարկվողության, իրադրային և անձնային տազնապայ- նության ուսումնասիրություններին: Ն.Գ.Բոնդարը հետազոտելով հոգեբանական պատրաստության բաղադրիչները, հանգել է այն եզրակացության, որ զինվորական ծառայությանը հոգեբանական պատրաստությունը ենթադրում է ինտելեկտուալ, բա- րոյական, շարժառիթային և կամային ոլորտների զարգացման բարձր մակարդակ: Նա հատուկ ուշադրություն է դարձնում *իմացական ունակություններին, նյարդահոգեկան կայունությանը, ագրեսիային, իրավիճակային և անձնային տազնապայնությանը* [6]:

Տազնապայն առաջանում է այն դեպքերում, երբ չկա (և հնարավոր է չի էլ լինելու) իրական վտանգ մարդու համար, սակայն նա սպասում է դրան, ընդ որում, նա դեռ չի պատկերացնում, թե ինչպես պետք է հաղթահարի այն: Ըստ որոշ հետազոտողների տազնապը իրենից մի քանի հույզերի՝ վախի, տխրության, ամոթի և մեղքի զգացման համակցություն է: Յուրաքանչյուր մարդ ունի *տազնապայնության որոշակի մակար- դակ*, որն ազդանշանում է կամ նախազգուշացում է մարդուն մոտեցող վտանգի մասին, ակտիվացնում է օրգանիզմի, հոգեկանի ներքին ռեսուրսները մինչև այն ժամանակը, երբ այդ իրադարձությունները տեղի են ունենում: Այն դրդում է մարդուն նպատակա- ուղղված վարքի, օգնում է հարմարվել նոր պայմաններին: Այս առումով, տազնապայ- նությունը որպես նորմալ հոգեկան վիճակ, ունի դրական նշանակություն: Մյուս կողմից, տազնապի զգայությունը բերում է անօգնականության վիճակի, ներոգների առաջացման և ակտիվության նվազեցման: Դրանում կայանում է տազնապայնության վիճակի բացասական կողմը: Տազնապայնությունն ունի երկու փոխկապակցված, բայց միևնույն ժամանակ բավական ինքնուրույն ոլորտ՝ օբյեկտիվ, որը դրսևորվում է տարբեր տեսակի ֆիզիոլոգիական հակազդումներում, և սուբյեկտիվ, որը դրսևորվում է անձի ապրումներում: Բարձր տազնապայնության ժամանակ անձը դառնում է խոցելի և անպաշտպան, շրջակա միջավայրը թվում է նրան թշնամական, իսկ ապագան՝ անկանխատեսելի և սպառնալի: Բարձր տազնապայնությունը բերում է կոնֆլիկտային իրավիճակի ընկալման շեմի կտրուկ նվազեցման, կարող է հանգեցնել անձի վարքի շեղումների, ինչպես նաև՝ կարող է դառնալ հոգեմարմնական հիվանդությունների պատճառ: 2. *Սպիլբերգերը տարբերում է տազնապայնության երկու վիճակ՝ տազնապ և տազնապայնություն* [1]: Տազնապն անձի հուզական լարվա- ծության հատուկ հոգեկան վիճակ է, որն ի հայտ է գալիս անորոշ, երբեմն չգիտակցված վտանգի կանխատեսման արդյունքում: Անձի սուբյեկտիվ գնահատականից ելնելով կարևոր նշանակություն ունեցող կամ մարդու համար որոշակի սպառնալիք ներկա- յացնող իրավիճակներն առաջացնում են տազնապի վիճակ: Սուբյեկտիվորեն, տազնապն ապրվում է որպես տհաճ հուզական վիճակ՝ տարբեր ուժգնությամբ:

Տազնապի ապրման ինտենսիվությունը համեմատական է սպառնալիքի աստիճանին կամ ապրումների պատճառների նշանակալիությանը: Այդ գործոններից կախված է տազնապի վիճակի ապրման տևականությունը: Անձի բարձր տազնապայնությունը մեծացնում է հնարավոր սպառնալի և վտանգավոր իրավիճակների ընկալման շեմը: Տազնապի վիճակն ուղեկցվում է վարքային փոփոխություններով ինչպես նաև մոբիլիզացվում են անձի պաշտպանական մեխանիզմները: Հաճախ անձի մոտ մշակվում են պաշտպանական տիպիկ մեխանիզմներ: Բազմաթիվ հետազոտողներ համարում են, որ տազնապը առաջանում է շատ ավելի վաղը քան կատեղծվի վտանգը իսկ վախը առաջանում է վտանգի դեպքում կամ նրա առաջանալու պահին: Վախի աղբյուր որպես կանոն կարող է համարվել գիտակցված և կոնկրետ բնույթ ունեցող իր (օրինակ՝ չար շուն, առաջիկա քնություն, խիստ դեկավար և այլն) այն դեպքում, երբ տազնապի աղբյուրը չգիտակցված է և որին չենք կարող տրամաբանական բացատրություն տալ: Տազնապը նաև կարելի է կապել օրգանիզմի ընդհանուր հուզմունքի հետ (մասնավորապես, սիմպաթիկ նյարդային համակարգը) իսկ վախը՝ գործողությունների արգելակման և պարասիմպաթիկ նյարդային համակարգի ակտիվացմամբ, որը մեծ չափաբաժնի դեպքում կարող է պարալիզացնել մարդուն: Տազնապը կարելի է համարել ապագայից պրոյեկցված իսկ վախի աղբյուրը որպես անցյալի հոգեբանական փորձ: Եվ վերջապես տազնապի աղբյուրը սոցիալապես է պայմանավորված իսկ վախի պատճառը կենսաբանական բնագոյներն են: Շատ դեպքերում վախի և անհանգստության միջև նշված բոլոր տարբերությունները չեն բխում փորձարարական մեթոդով, սակայն սահմանվում են նույն հետազոտողների կողմից սահմանումների մակարդակով: Դա հիմնականում պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ մարդկանց մեծ մասը (ինչը նշարակում է փորձի մասնակիցների մեծ մասը) շատ տարբեր պատկերացումներ ունեն վախի անհանգստության տարբերությունների մասին (եթե ընդհանրապես պատկերացում ունեն) և կարող են այլ կերպ անվանել նույն զգացումը կամ տարբեր զգացումներ նույն կերպ անվանել: *Տազնապայնությունը մարդու՝ շրջապատող միջավայրից եկող վտանգի աստիճանի սուբյեկտիվ ընկալումն է: Տազնապայնությունն անհատական հոգեբանական հատկություն է, որն արտահայտվում է տարբեր կենսական իրավիճակներում անհանգստություն ապրելու բարձր հակվածությամբ, այդ թվում նաև այնպիսի իրավիճակներում, որոնց օբյեկտիվ բնութագրերը դրան չեն տրամադրում:* Տազնապայնության որոշակի մակարդակն անձի ակտիվ գործունեության բնական և պարտադիր առանձնահատկություն է: Յուրաքանչյուր մարդ ունի տազնապայնության իր օպտիմալ կամ ցանկալի մակարդակը: Դա այսպես կոչված օգտակար տազնապայնությունն է: Տարբերակում են *անձնային և իրավիճակային տազնապայնություն*: Անձնային տազնապայնությունը մեկնաբանվում է որպես կայուն անհատական բնութագիր, որն արտացոլում է սուբյեկտի նախատրամադրվածությունը տազնապին և իրավիճակների բավականին լայն շրջանակ՝ որպես սպառնացող ընկալելու միտում: Որպես նախատրամադրվածություն՝ անձնային տազնապայնությունն ակտիվանում է որոշակի ազդակների ընկալման դեպքում,

որոնք մարդը գնահատում է իր ինքնագնահատականի, ինքնահարգանքի համար վտանգավոր: Իրավիճակային կամ ռեակտիվ տազնապայնությունը, որպես վիճակ բնորոշվում է սուբյեկտիվ ապրվող հույզերով՝ լարվածությամբ, անհանգստությամբ, մտահոգվածությամբ: Այդ վիճակը ծագում է որպես հուզական հակազդում սթրեսային իրավիճակին և կարող է տարբեր լինել ինտենսիվությամբ ու դինամիկությամբ: Շատ բարձր ռեակտիվ տազնապայնությունն առաջացնում է ուշադրության, երբեմն՝ կորդինացիայի խանգարումներ: *Կ. Հորնին գտնում է, որ մարդը իր տազնապը հաղթահարելու համար ընտրում է ռազմավարություն և առանձնացնում է դրա երեք տիպեր՝ 1. շարժում դեպի մարդիկ, 2. շարժում՝ հակառակ մարդկանց, 3. շարժում մարդկանցից* [8]:

Առաջին ռազմավարությունը ենթադրում է, որ ենթագիտակցորեն տազնապը կարելի է հաղթահարել, եթե լինել սերտ կապի մեջ այլ մարդկանց հետ: Այս ռազմավարությունը կարող է ունենալ նաև ծայրահեղ դրսևորում՝ վերածվել լիարժեք կախվածության այլ մարդկանցից, անպայման կողքին ունենալ մեկին, որպեսզի լինել նրա թևի տակ: Այս դեպքում մարդը լսող է, հնազանդվող, միաձուլվող ուրիշների հետ: Մարդը խուսափում է ցանկացած կոնֆլիկտից, բացարձակ չի արտահայտում իր կարծիքը, իր «Ես»-ը լրիվ մի կողմ է դնում, միայն թե չմտնի կոնֆլիկտի մեջ և ամեն գնով խուսափի պատասխանատվությունից:

Երկրորդը լիարժեք հակառակ է առաջինին: Այստեղ նորից գերակշռում է կախվածությունը, բայց՝ միևնույն նշանով՝ մարդը հաղթահարում է իր տազնապը, մտնելով մրցակցության մեջ ուրիշների հետ: Ծայրահեղ դրսևորման դեպքում այս մրցակցությունը կարող է վերածվել մանիպուլյացիայի, էքսպլուատացիայի: Այսպիսի մարդը պետք է միշտ իրեն զգա ուժեղ ուրիշներից, և կողքինը նրան անհրաժեշտ է, հենց դրա համար: Մարդը պետք է կառավարի ուրիշներին, հանձնարարություններ տա նրանց, ոտնահարի ուրիշներին: Այս մարդը «սեփականատեր» է: Նման մարդու անգիտակցական սկզբունքն է՝ «գոյատևում է ուժեղագույնը», այսինքն՝ նրա Ենթագիտակցականում լիարժեք գործում է բնության օրենքը:

Երրորդ ստրատեգիան ընտրած մարդը իր տազնապը թուլացնում է, լինելով հեռու մարդկանցից, որովհետև իր համար յուրաքանչյուր կապվածություն տազնապի աղբյուր է:

Բոլոր ռազմավարություններն էլ անհրաժեշտ են մարդու գոյատևման համար: Նա նշում է, որ այս երեքն էլ պետք է ոչ ծայրահեղ ձևով առկա լինել յուրաքանչյուր մարդու մոտ: Եթե մարդը զարգանում է միայն մեկով և կենտրոնանում է տազնապը թուլացնելու մի ձևի վրա, նա կարող է ձեռք բերել ներոտիկ գծեր:

Տազնապային խանգարումների առաջացման պատճառները լինում են ինչպես գենետիկ, այնպես էլ՝ ոչ գենետիկ: Ռիսկային գործոններից են երեխաների նկատմամբ բռնությունը, հոգեկան խանգարումների ընտանեկան պատմությունը և աղքատությունը: Տազնապային խանգարումների հետ մեկտեղ հիմնականում դրսևորվում են նաև դեպրեսիվ խանգարում և անձնային խանգարում: Հիվանդի մոտ տազնապային

խանգարում ախտորոշելու համար պետք է, որ այս ախտանիշներն առնվազն վեց ամիս առկա լինեն: Խանգարման առաջացման այլ ախտանիշներից են սիրտ-անոթային հիվանդությունները, կոֆեինի, ալկոհոլի, մարիխուանայի և այլ դեղահաբերի օգտագործումն ու չարաշահումը: Տազնապային խանգարումների ամենամեծ կատեգորիան կազմում են առանձնահատուկ ֆոբիաները: Տազնապային խանգարումները հիմնականում ծանր քրոնիկ բնույթ են կրում: Դրանք հակված են առավել սրանալ սթրեսի դեպքում և ուղեկցվում են այլ ֆիզիոլոգիական ախտանիշներով՝ գլխացավ, քրտնարտադրություն, գերձնշում, մկանային լարվածություն, հաճախաարտություն, որոնք էլ իրենց հերթին կարող են քրոնիկ հոգնածության հանգեցնել: Ըստ Կ. Հորնիի տազնապան հնարած էջտ պայման է ներդրում առաջացման համար և նրա կառուցվածքի հիմնական տարրերից է: Տազնապը սոցիալական կյանքի արդյունք է, որը մեծապես կախված է սոցիալական դիրքորոշումներից և կարող է պարարտ հող հանդիսանալ վախերի դրսևորման համար: Բժշկության մեջ անհանգստությունն ու վախը հստակ տարբերակիչ իմաստներ ունեն: Անհանգստությունը սահմանվում է որպես տհաճ հուզական վիճակ, որի պատճառները կամ հայտնաբերված չեն, կամ էլ անկառավարելի և անխուսափելի են: Մինչդեռ վախը բացահայտված արտաքին վտանգի դեմ ուղղված հուզական և հոգեբանական պատասխան է: Տազնապային խանգարում եզրույթը ընդգրկում է և վախերը (ֆոբիաները), և անհանգստությունները:

Բանակում բարձր տազնապայնությունը պայմանավորված է նրանով, որ անորոշություն կա թե՛ ծնողների, և թե՛ ապագա զինվորի համար. թե ինչպիսի գորամասում կհայտնվի, ով կլինի հրամանատարը և ինչպիսի բարքեր կտիրեն այնտեղ: Վախեր և տազնապներ ունեցող հետախույզների հետ հաճախակի պետք է կատարել խորհրդատվական զրույցի կիրառում, որի ընթացքում իրականացվում է լուսաբանում՝ սեփական վարքագծի, վախերի, տազնապների վերաբերյալ: Դ. Ջամալյանը նշում է, որ հրադադարը պասիվ պատերազմ է, և հոգեբանորեն այդ իրավիճակը երկու կողմերի համար էլ ենթադրում է խոցելիություն, կանխատեսելի չէ մոտավորապես ապագան, ուստի կա նաև տազնապայնության բարձր մակարդակ, այդ տազնապի կնիքը թե հայ և թե ադրբեջանցի հասարակությունների վրա արմատավորված է [2]: Հակառակորդը փորձում է տազնապի այդ ֆոնն օգտագործել մեր հանրությունը կառավարելի դարձնելու առումով: Նրանք ներկայացնում են պատճառը և ելք են ցույց տալիս դրանից դուրս գալու: Կենցաղի խնդիր ունեցող մարդը կարող է նաև տրվել այդ քարոզչությանը:

Հետախույզների տազնապայնության մակարդակը միշտ փոփոխական է, քանի որ դա կախված է իրենց գործունեության բնույթից, կատարվող առաջադրանքներից: Մարտական գործողությունների ժամանակ հետախույզի վրա ազդում են բազմաթիվ գործոններ, որոնք որոշ դեպքերում կարող են նպաստել տազնապայնության մակարդակի բարձրացմանը, իսկ որոշ դեպքերում էլ նվազմանը, և դա կապված է այն բանի հետ, երբ յուրաքանչյուր ելքի ժամանակ հետախույզը ապրում է և ֆիզիկական և հոգեբանական լարվածություն: Ի տարբերություն ֆիզիկական լարվածության հոգեբանական լարվածությունը միշտ առկա է:

Առաջնահերթ խնդիրը հետախույզի սեփական հույզերի վերահսկումը և կայունության ապահովումն է: Հիմնականում հուզական անկայունություն է դրսևորվում գիշերը, ինչքան էլ հետախույզը հասկանում է, որ գիշերը իր հավատարիմ ընկերն է, որը հնարավորություն է տալիս աննկատ գործել տարածքում, բայց միևնույն է՝ տազնապային մակարդակը բարձրանում է, երբ կա վախի զգացողություն, անորոշություն, գերլարվածություն: Դրա համար պետք է ստեղծել հոգեբանական ապահովման ստորաբաժանումներ՝ զինվորականների մարտական ոգին միշտ բարձր պահելու համար, որը այսօր մեր բանակի առաջնահերթ, կարևորագույն խնդիրներից մեկն է: Հետախույզների մոտ ագրեսիվությունը դիտարկվել է որպես անձնային որակ և կայուն գիծ: Ընդհանրապես զինառայողների տազնապայնության և ագրեսիայի տարբեր մակարդակները կախված են նաև հրամանատարի, հրամանատարական կազմից, նրանց անձնական խնդիրներից, ինժեներական ապահովման որակից, ժամանակակից սարքավորումների առկայությունից, ռազմական տեխնիկայի անվտանգ շահագործման ապահովումից: Հետախույզների բարոյահոգեբանական ապահովումը, ունի իր կարևոր դերը, և նոր, առավել արդյունավետ մոտեցումների անհրաժեշտություն կա: Բարոյահոգեբանական ապահովումը դաստիարակության շարունակականության ապահովումն է՝ նույն արժեհամակարգի, բարոյախոսության ու գաղափարականության հենքի վրա, որ կա հասարակության մեջ:

Հետախույզության ամբողջ պատմությունը, հատկապես վերջին երկու հարյուրամյակների ընթացքում, վկայում են, որ իսկական հետախույզը, բնավորության ինչպիսի գծեր էլ որ ունենա, աչքի է ընկնում, նախ և առաջ, իր բարձր մտավոր կարողություններով, մասնավորապես, վերլուծական մտքի ունակություններով: Հետախույզությունը հաճախ բնորոշվում է որպես մեծ մտավոր կարողությունների տեր մարդկանց մրցասպարեզ: Հետախույզի ոգին լավագույնս արտահայտվում է նրա հոգեբանական կերտվածքի, հուզական դրսևորման մեջ: Պատերազմների ժամանակ հետախույզի վարքագծում ու բնավորության մեջ գերակա են դառնում այնպիսի հատկանիշներ, որոնք առնչվում են նրա հայրենասիրական ոգուն: Շատ կարևոր է հետախույզի (զինվորի) հոգեկերտվածքի ձևավորման համար իր էթնոսի մշակույթին ծանոթ լինելը, քանի որ ազգի ոգին դրսևորվում է մեր առասպելներում, էպոսում, երաժշտության և սիմվոլների մեջ: Հետախույզի դերը մեծ է եղել բանակի կազմավորման և կայացման բոլոր փուլերում: Եվ այսօր էլ օրըստօրե կատաելագործվում է հետախույզների մարտական պատրաստականությունը և վարպետությունը:

Գրականություն

1. Ավանեսյան Հ.Մ., Ստեփանյան Լ.Ս. 'Զինվորի հոգեկան հատկությունների գնահատման և զարգացման մեթոդներ, Երևան, 2007
2. Զամալյան Դ.Վ. 'Ռազմական հոգեբանության հիմունքներ', Երևան, 2008
3. Захаряс Э.М. "Секретные миссии", Москва, 1959г.
4. Караян А.Г. "Технологии морально-психологического обеспечения", 1996г.
5. Караян А.Г. "Психология и война" 2003г.

6. В. Мухин Конфликт у разведчика, Морально-психологическая подготовка войск. 2005г.

7. Сыромятников И.В. “Организация психологической работы в части в мирное время”, 2000г.

8. Хорни К. “Невроз и развитие человека”, 1950г.

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В ВОЕННОЙ РАЗВЕДКЕ

И.С. Мхитарян

психология, 4ый курс

Рук.: А.В. Ваганян

Кафедра педагогики и психологии ЕУА

Для любого государства разведка является одним из важных инструментов обеспечения безопасности и эффективного управления. В сфере психологической подготовки разведчика большое место отводится развитию способности действовать самостоятельно. Эмоциональная сфера личности, как правило, в чрезвычайных ситуациях подвержена различным деформациям; на первый план выходят механизмы саморегулирования для преодоления тревоги, контроля нервного напряжения: Военный разведчик, помимо всесторонних знаний, в первую очередь должен обладать высокой эмоциональной стабильностью. В статье представлены содержательные вопросы психологической деятельности, выделяемой в военной разведке.

PSYCHOLOGICAL ACTIVITY IN MILITARY INTELLIGENCE

I. S. Mkhitaryan

Psychology, 4th course

Supervisor: A.V. Vahanyan

Pedagogy & Psychology Department, EHU

For any state intelligence is one of the most important tools for ensuring security and effective management. In the field of psychological training of a scout, a large place is given to the development of the ability to act independently. The emotional sphere of a person, as a rule, is subject to various deformations in emergency situations. self-regulation mechanisms for overcoming anxiety and controlling nervous tension come to the fore. A military intelligence officer, in addition to comprehensive knowledge, must first have high emotional stability. The article presents the substantive issues of psychological activity highlighted in military intelligence.

ՄՏԵՂԾԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ՄՏԱԾՈՂՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄԸ ԿՐՏՍԵՐ ԴՊՐՈՅՈՒՄ ՀԽԼՏ ՏԵԽՆՈԼՈԳԻԱՅԻ ՄԻՋՈՅՈՎ

Հովհաննիսյան Գայանե Վանուշի
տարրական մանկավ. և մթողիկա 4-րդ կուրս
Դեկ` Խուզեյան Արևիկ Վարդանի

Երևանի «Հայբուսակ» համալսարան, Մանկավարժության և հոգեբանության ամբիոն

Ամփոփում. Հոդվածում ներկայացվում են ստեղծագործական մտածողության առանձնահատկությունները կրտսեր դպրոցական տարիքում, ինչպես նաև՝ ՀԽՍՀ տեխնոլոգիայի նկարագիրը, գործիքները և դրա միջոցով աշակերտների ստեղծագործական մտածողության զարգացման մի քանի գործնական մոտեցումներ:

Բանալի բառեր՝ ստեղծագործական մտածողություն, երևակայություն, Հնարամիտ խնդիրների լուծման տեսության /ՀԽՍՀ՝ Теория решения изобретательских задач - ТРИЗ/ տեխնոլոգիա, գործիքներ, տարրական դասարանների աշակերտ:

Գիտական և տեխնոլոգիական առաջընթացի այս դարաշրջանում կյանքը դառնում է ավելի բազմազան ու բարդ և դա մարդուց պահանջում է ոչ թե կադապարված գիտելիքներ, այլ շարժունություն, մտածողության ճկունություն, արագ կողմնորոշում, հարմարում նոր պայմաններին և մեծ ու փոքր խնդիրների լուծմանն ուղղված ստեղծագործական մոտեցումներ: Եթե հաշվի առնենք այն փաստը, որ գրեթե բոլոր մասնագիտություններում մտավոր աշխատանքի մասնաբաժինն անընդհատ աճում է, ուստի մարդու ստեղծագործական մտածողությունը պետք է դիտվի որպես իր ինտելեկտի կարևոր մաս:

Ստեղծագործական մտածողության մասին իրենց աշխատություններում անդրադարձել են Լ.Ս.Վիգոտսկին, Ա.Ն.Լեոնտևը, Ա.Ռ.Լուրիան, Ս.Լ.Ռուբինշտեյնը [7] և այլք, իսկ ՀԽՍՀ տեխնոլոգիայի միջոցով ստեղծագործական մտածողության խնդիրների շուրջ ուսումնասիրություններ են կատարել Հ.Ս.Ալտշուլերը, Ա.Գինը, Ս.Գինը: Եթե անցած դարի սկզբներին մի շարք մանկավարժ-մտածողներ ստեղծագործական մտածողությունը վերագրում էին օտված երեխաներին (Լ.Ս.Վիգոտսկի) [4], ապա մեր օրերում մտածողության այդ ձևն արդեն հատուկ է բոլորին (Ա. Գին): Ապացուցվել է, որ ստեղծագործական մտածողությունը կարելի է ուսուցանել դրա համար կան հատուկ մշակված մեթոդներ և տեխնոլոգիաներ: ՀԽՍՀ տեխնոլոգիան հենց այն է, ինչ կոչված է զարգացնելու երեխայի ստեղծագործական կարողությունները՝ սկսած նախադպրոցական տարիքից:

Ժամանակակից մարդու կրթության մեջ խորհուրդ է տրվում կարողությունները զարգացնել վաղ տարիքից: Ուստի դպրոցում հատուկ ուշադրություն պետք է դարձնել ստեղծագործական մտածողության զարգացմանը: Ուսուցիչների, ծնողների համար այժմ էապես կարևորվում է աճող երեխայի անձի մեջ զարգացնել մտավոր, հաղորդակցական և ստեղծագործական ունակություններ: Ստեղծագործական մտքի զարգացումը կրտսեր դպրոցական տարիքում կարևոր տեղ է գրավում: Տարրական դասարաններում մտավոր զարգացման գործընթացում տեղի ունեցող խորը փոփոխությունները վկայում են այն մասին, որ այս փուլում ստեղծագործական զարգացման համար առկա են լայն հնարավորություններ [1]: Ստեղծագործական մտածողությունն անհատականության զարգացման մեջ ստեղծվում է փոփոխություններ ընդունելու պատրաստակամությամբ, բայց, թերևս, մեր օրերում մարդուն ստեղծագործականու-

թյան է դրդում ժամանակակից աշխարհի՝ սերնդին ներկայացրած պատվերը և պահանջները:

Աշակերտների շրջանում ըստ իրենց գործունեության կարող են լինել ստեղծագործական մտածողության սյուբեկտիվ նորարարություններ: Երեխան կարող է առաջարկել լուծում, որն արդեն հայտնի է, գործնականում օգտագործվել է, բայց նա այդ մասին մտածել է ինքնուրույն, առանց նախնական իմացության [5]: Այսինքն կրտսեր դպրոցականների շրջանում ստեղծագործական մտածողության հաջող ձևավորումը և զարգացումը, երեխայի առջև դրված խնդրի հաջողված լուծումը հնարավոր է ուսուցչի ուղղորդման հիման վրա՝ հաշվի առնելով երեխայի ստեղծագործական գործունեության առանձնահատկությունները: Երեխայի ստեղծագործական մտածողությունը որոշող հիմնական գործոնը կախված է նրա ունեցած փորձի հարստությունից:

Ուսուցիչը, ով ձգտում է զարգացնել սովորողների ստեղծագործական գործունեությունը, առաջին հերթին պետք է ապահովի դասասենյակում ստեղծագործականության համար բարենպաստ պայմաններ: Նա պետք է նպաստի և խթանի հարցերով, հեռանկարների, գաղափարների տեսքով, միևնույն ժամանակ հատուկ ուշադրություն պետք է դարձնի խնդիրների և կապերի որոնմանը, առաջադրված այլընտրանքային վարկածներին և դրանց ինքնատիպությանը:

Այսպիսով, մեր կատարած մշակումների հիման վրա մենք կարող ենք առանձնացնել աշակերտների ստեղծագործական կարողությունների հետևյալ բաղադրիչները [8].

- ստեղծագործական մտածողություն,
- ստեղծագործական երևակայություն,
- ստեղծագործական մեթոդների կիրառում ստեղծագործական առաջադրանքների կատարման գործընթացում:

Մտածողության այս որակների զարգացման համար ժամանակակից մանկավարժության մեջ լայնորեն կիրառվում է ՀԽԼՏ տեխնոլոգիան, որը հանրաճանաչ մանկավարժական ուղղություն է, և որի նպատակն է անձի մեջ ձևավորել նորարարական մտածողություն, դաստիարակել ստեղծագործող անհատականություն: ՀԽԼՏ-ը ստեղծվել է անցած դարի 80-ական թվականներին Հենրիխ Ալտշուլլերի կողմից [3]: ՀԽԼՏ-ը տեղծարար տեխնոլոգիա է, որը մեզ սովորեցնում է մտածել այնպես, որ գտնենք, հայտնաբերենք խնդրի լավագույն և արդյունավետ լուծումներ: ՀԽԼՏ-ը նորը ստեղծելու վերահսկելի գործընթաց է, որը համադրում է ճշգրիտ հաշվարկներ, տրամաբանություն, կանխատեսում:

Կրտսեր դպրոցական տարիքի երեխաների հետ աշխատելու մատչելի մեթոդներ են մշակվել ՀԽԼՏ մանկավարժների կողմից, որոնք հետաքրքիր են դարձնում նյութը աշակերտների համար և նրանց մոտ դրական հույզեր են առաջացնում: Այստեղ երեխաներն իրենք են հանդես գալիս որպես ստեղծագործողներ, հետազոտողներ և գյուտարարներ:

Քանի որ դպրոցներում տարրական դասարանների կրթական ծրագիրն իրականացվում է պետական կրթական չափորոշիչներին համապատասխան, ուստի ՀԽԼՏ տեխնոլոգիայի որոշ գործիքներ կարելի ներառել ինտերակտիվ դասեր կազմակերպելու և սովորողների ստեղծագործական երևակայությունը խթանելու համար: Ստորև ներկայացվում են ՀԽԼՏ տեխնոլոգիայի մի քանի գործիքներ[6].

«Մտագրոհ»

Մտագրոհը հայտնի մեթոդ է, որն օգնում է դուրս բերել սովորողների նախնական գիտելիքները տվյալ երևույթի կամ հասկացության մասին: Գրատախտակի մեջ տեղում գրվում է բառը կամ հասկացությունը, որի շուրջ գրառում ենք սովորողների ասած յուրաքանչյուր միտք. այստեղ սխալ պատասխաններ չկան, պետք է թույլ տանք երեխաներին մտածել, ստեղծագործել և տվյալ երևույթի շուրջ արտահայտել սեփական տեսակետը:

«Կախարդական գավազան»

Այս գործիքը օգնում է երևակայել և գտնել հետաքրքիր գաղափարներ: Դրա էությունը այն է, որ անհրաժեշտ է պատկերացնել, թե ինչպես ցանկացած առարկա կամ սկսում է ավելանալ, կամ ընդհակառակը՝ նվազել: Երեխային ասում ենք. «Ես մատիտ ունեմ, եկեք պատկերացնենք, որ այն վերածվել է կախարդական գավազանի: Այժմ դու կարող ես մեծացնել կամ փոքրացնել այն ամենը, ինչ ցանկանում ես: Ի՞նչ կցանկանայիր ավելացնել կամ պակասեցնել»: Պատասխանների օրինակներ.

-Ես ուզում եմ կրճատել ձմեռը և ավելացնել ամառը:

-Ես ուզում եմ ավելացնել հանգստյան օրերը:

Հետո կարող ենք բարդացնել այս խաղը լրացուցիչ հարցերով. «Ինչու՞ ավելացնել կամ պակասեցնել, մեծացնել կամ փոքրացնել: Այնուհետև քննարկել, թե ի՞նչն է լավ ու հարմար այս փոփոխություններում և ի՞նչը՝ վատ:

«Լավ-վատ»

Կարողանալ գտնել և բացահայտել հակասություններ, քանի որ դա կարևոր կարողություն է, որովհետև հակասությունների լուծմամբ է, որ սկսվում է նորի ստեղծումը: Դա անելու համար կարող ենք օգտագործել «Լավ-վատ» խաղը: Առաջին մասնակիցը երևակայորեն զանգում է և խոսակցին պատմում ինչ-որ իրադարձության կամ երևույթի լավ լինելը, իսկ հաջորդը շարունակում է բացատրել, թե որ դեպքում դա կարող է վատը լինել, որից հետո նրանք սկսում են քննարկել այդ երևույթի լավ կողմերը: Օրինակ՝ ծնողը, երեխան կամ ուսուցիչը կարող են սկսել. «Դրսում զբոսնելը լավ է, քանի որ կարող ենք գտնել որևէ հետաքրքիր բան»: Երեխան շարունակում է. «Հետաքրքիր մի բան գտնելը վատ է, քանի որ այն փողոցից տուն բերել չի կարելի», հաջորդն ասում է. «Եթե ինչ-որ հետաքրքիր բան փողոցից տուն բերել հնարավոր չէ, դա լավ է, որովհետև այդ դեպքում դուք կարող եք գտնել որևէ հետաքրքիր բան տանը» և այլն:

«Այո, ոչ»

Այս խաղը նախատեսված է դասի խթանման և կշռադատման փուլերում կիրառելու համար: Զարգացնում է տեղին հարցեր կազմելու և դրանք վերաբարձողություններ:

Դասի սկզբում կարող ենք պահել գաղտնաբառը, որը երեխաները գուշակելու համար պետք է կազմեն հարցեր, որոնց պատասխաններն են՝ այո, կամ ոչ:

Օրինակ՝ եթե պահում ենք գիրք բառը, երեխաները պետք է կազմեն հետևյալ հարցերը.

- ուելի՞ք է, այս սենյակում՞ է, ձեռակէ՞րտ է, մեզ պիտանի՞ է, կոտրվու՞մ է և այլն:

«Կազմել հանելուկներ»

Այս գործիքը ևս կարելի է կիրառել դասի խթանման փուլում: Այն օգնում է երեխաներին ստեղծագործական երևակայության և կապակցված խոսքի շնորհիվ կազմել սեփական հանելուկներ: Հանելուկը պետք է սկսել առարկայի 3 հիմնական հանտկանիշների նկարագրումից՝ համեմատման կամ բացառման սկզբունքով, օրինակ՝ արևի մասին հանելուկ կազմելու համար ընտրում ենք արևի ձևը, հետո գույնը, այնուհետև՝ կատարած գործողությունը կամ համը, հոտը.

կլոր է՝ գնդակի նման,

դեղին է՝ կրակի պես,

այրում է վառարանի նման:

«Նախ.. հետո՝ ինչ»

Այս խաղը նախատեսված է կանխագուշակման և պատճառահետևանքային կապերի բացահայտման կարողությունների զարգացման համար: Կարող ենք կիրառել կշռադատման փուլում՝ ընկալման ստուգման նպատակով: Խաղը կարող է բարդանալ՝ կախված երեխայի տարիքից: Նախ անվանում ենք նախնական երևույթը, իսկ հաջորդ խաղացողը պետք է շարունակի հաջորդականության շղթան ճիշտ հերթականությամբ, օրինակ՝ նախ աշունը, հետո ի՞նչը, - ձնեռը, հետո ի՞նչը, - գարունը, հետո ի՞նչը, - ամառը: Ըստ տարիքի և թեմայի՝ կարող ենք օգտագործել ավելի պարզ կամ բարդ հասկացություններ:

Ստորև ներկայացնենք դասի պլան՝ ՀԽԼՏ տեխնոլոգիայի գործիքների կիրառմամբ, որն իրականացվել է մանկավարժական պրակտիկայի շրջանակներում:

Թեման՝ Գոհար Փիլոյան, Կաթիլը [2,3]

Ժամաքանակը՝ 2 դասաժամ

Նպատակը կամ ուսումնառության ակնկալվող արդյունքները՝

ա) Գիտելիքներ

Աշակերտը պետք է իմանա՝

.նոր բառեր և իմաստներ՝ կաշկանդեց, թոթովեց, փարվեց, քչքչաց,

.թռչկոտել, սառցակալել, ագռավ, սառույց, պատճառ, կենդանանալ, բարձրանալ բառերի ուղղագրությունը,

.առանձնացնել բարդ բառեր և արմատներով նոր բառեր կազմելն

.առանձնացնել պարզ, ածանցավոր և բարդ բառերըն

.ջրի հատկությունները, բնության մեջ հանդիպող ձևերը:

բ) Կարողություններ և հմտություններ

Աշակերտը պետք է կարողանա՝

.հասկանալով ընթերցել բնագիրը,

.տրամաբանական հաջորդականությամբ վերաբերադրել պատմվածքը,

.համեմատել կաթիլի վիճակները,

.ձևակերպել պատմվածքի հիմնական միտքը,

.քննարկել հարցադրման շուրջ,- Ի՞նչ ճամփորդություն կատարեց կաթիլը և ու՞ր վերադարձավ:

Դասի ընթացք՝

Խթանման փուլ.

Մտագրոհի միջոցով բացահայտել աշակերտների մտքում կաթիլ բառի առաջացրած գուգորդումները: Գրատախտակի վրա պատկերել աշակերտների նշած հասկացությունները ներկայացնող գծապատկերը:

Մինչ բնագրի ընթերցումը առաջադրել ՀԽԼՏ հանելուկ՝

Հեղուկ է, հյուր չէ,

Թափանցիկ է, ապակի չէ,

Բուժում է, դեղ չէ (կարելի կազմել ցանկացած հանելուկ ջրի մասին):

Իմաստի ընկալման փուլ.

Պարզել, թե աշակերտներն ինչ գիտեին ջրի վիճակների մասին և նրանց նախապատրաստել տեքստը ընթերցելուն:

Կաթիլի մասին բնագրի ընթերցում:

Բնագրային աշխատանք՝

.բառային աշխատանք,

.բացատրել կաշկանդել, թոթովել, փարվել բառերի իմաստները

Կշռադատման փուլում աշակերտները պետք է կարողանան

.ձևակերպել պատմվածքի հիմնական միտքը,

.համեմատել և կշռադատել կաթիլի փոփոխությունները,

.իրենց կարծիքը հայտնել այն մասին, թե կաթիլը որտեղից ու՞ր վերադարձավ:

Այս փուլի իրականացման համար կարելի է պատմվածքում նկարագրված դեպքերը ներկայացնել հաջորդական շղթայով՝ օգտվելով ТРИЗ տեխնոլոգիայի «Նախ, իսկ հետո ինչ» խաղի կիրառումից, աշակերտների մեջ խոսք կառուցելու, գուգորդումներ ստեղծելու և նյութը ավելի հեշտ ու պատկերավոր ընկալելու համար: Նախ ջուրը, իսկ հետո ի՞նչը – կաթիլը, իսկ հետո ի՞նչը – սառույցը, իսկ հետո ի՞նչը – ամպը, իսկ հետո ի՞նչը – անձրևը, իսկ հետո ի՞նչը – կաթիլները:

Տանը հանձնարարել կատարել 2-րդ առաջադրանքը՝ առանձնացնելով պարզ, ածանցավոր և բարդ բառերը և սովորել պատմել պատմվածքը: Պատմվածքը պատմելու համար կարելի է աշակերտներին հանձնարարել օգտվել «Կախարդական գավազան»-ից և դրանով կախարդական գործողություններ կատարել կաթիլի համար:

Այսպիսով, կրթական գործընթացում տարրական դասարանների աշակերտների ստեղծագործական մտածողության զարգացմանը միտված աշխատանքներն ավելի արդյունավետ կլինեն, եթե կիրառենք ժամանակակից մանկավարժական մոտեցումներ պարունակող մեթոդներ, միջոցներ և տեխնոլոգիաներ՝ նորագույն դասավանդման ձևեր, աշակերտների մեջ հետաքրքրություն առաջացնող համագործակցային դասեր, մտածողությանը, երևակայությանը խթանող հարցադրումներ իրականացնելու միջոցով, քանի որ ստեղծագործականությունը բնորոշ է յուրաքանչյուր անձի: Վերոգրյալի ապացույցն է կազմակերպած և իրականացրած դասը՝ ՀՀԽՏ տեխնոլոգիայի մեթոդների կիրառմամբ, որի ընթացքում աշակերտներն ակտիվորեն մասնակցում էին դասին, հայտնում էին սեփական տեսակետները, թեմայի վերաբերյալ հարցադրումների շուրջ քննարկումներ և կանխատեսումներ էին կատարում, ինչպես նաև ցուցաբերում էին բանավոր խոսքի զարգացման և հարուստ բառապաշարի բարձր ցուցանիշներ:

Գրականության ցանկ

1. Զ. Ասատրյան, Տարրական կրթության մանկավարժություն, Երևան, Տիգրան Մեծ, 2017, 200 էջ
2. Վ. Սարգսյան, Մայրենի 3, Երևան, 2015, 160 էջ
3. Г.С. Альтшуллер, И.М. Верткин Как стать гением: Жизненная стратегия творческой личности. Минск: «Беларусь», 1994, <https://trizway.com/info/triz-pedagogy.html>
4. Л.С. Выготский, Развитие высших психических функций. М.: 2000. 380 с.
5. А.А. Гин Приемы педагогической техники. М.: «Вита-Пресс», 1999.
6. С.И. Гин, Мир фантазии: Методическое пособие для учителей 2-3 классов. М.: «Вита-Пресс», 2002. Source: <https://trizway.com/info/triz-pedagogy.html>
7. С. Л. Рубинштейн, Основы общей психологии, СПб: Питер, 2005. 668 с
Теория креативности. URL: <http://www.brandmedia.ru>
8. Чернецкая Н. И. Особенности развития творческого мышления в младшем школьном и подростковом возрасте // Научнометодический электронный журнал «Концепт». – 2012. – №8 (Август). – С. 56–60
9. https://nsportal.ru/nachalnaya-shkola/materialy-mo/2016/03/28/obrazovatel'naya-programma-triz?fbclid=IwAR0eOzIcbUiKEc1glK8xHN2eCTfq6PS-njL2F5xcwkd_eXM8t0duM3hJ2n4

THE DEVELOPMENT OF CREATIVE THINKING PRIMARY IN SCHOOL BY MEANS OF TIPS TECHNOLOGY

Gayane Hovhannisyan

Elementary Pedagogy and Methodology, 4th course

Supervisor: **Khugyan Arevik**

Yerevan "Haybusak" University, Pedagogy and Psychology Department

The article presents the features of creative thinking in primary school age, as well as the description of TIPS technology, tools and several practical approaches to the development of pupils' creative thinking.

ԿԱՌԱՎԱՐՉԱԿԱՆ ՄՏՔԻ ՀԱՅ ԱԿԱՆԱՎՈՐ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉԸ՝

ԳՐԻԳՈՐ ԶՈՀՐԱՊ 1861-1915

Մարիա Մախինովա

ԵՀՀ Տնտեսագիտական ֆակուլտետ, Կառավարում 2-րդ կուրս

Ամփոփում Գրիգոր Զոհրապը հանրությանը հայտնի է որպես գրող, հրապարակախոս, հոեւոր, փաստաբան, ազգային ու պետական գործիչ, քաղաքագետ: Այս բոլորից զատ հատուկ ուշադրության է արժանի նրա կառավարչական մտածելակերպը՝ որպես համամարդկային արժեքների, հանրային կառավարման, ազգային ինքնագիտակցության, պետության դերի բացահայտման դրսևորում:

Առանցքային բառեր ազգային, պետական, հայրենիք, առաջադեմ

Գրիգոր Զոհրապը ծնվել է 1861 թ. Կոստանդինուպոլսի Պեշկեթաշ թաղամասում: Հայրը՝ Խաչիկ Էֆենդին, եղել է բնիկ Ակնեցի, իսկ մայրը՝ Էֆթիկ հանրմը, Մալաթիացի:

Զոհրապը նախնական կրթությունը ստացել է Պեշկեթաշի Մաքրուհյան վարժարանում:

1870 թվականին մահանում է Խաչիկ Էֆենդին: Մայրը ամուսնանում է նշանավոր փաստաբան Ավետիս Յորտումյանի հետ և երկու որդիների՝ Միհրանի ու Գրիգորի հետ տեղափոխվում է Օրթագյուղ:

Եղբայրները ուսումը շարունակում են տեղի նշանավոր Թարգմանչաց վարժարանում: Այստեղ սովորելու տարիներին ձևավորվում են Զոհրապի առաջին գրական փորձերը՝ գրում է ոտանավորներ, շարադրություններ, որոնք նրա հանրաճանաչ նովելների նախափորձերն էին:

1876 թ. Զոհրապն ընդունվում է այդ ժամանակ Թուրքիայի միակ բարձրագույն հաստատությունը՝ Կալաթասարայի վարժարանը, որը բացվել էր 1868 թվականին ֆրանսիական կառավարության հովանավորությամբ և Կ. Պոլսի ֆրանսիական դեսպանի անմիջական հսկողությամբ:

Ուսանում է երկրաչափական գործ, բաժինն ավարտում է փայլուն գիտելիքներով: Սակայն Զոհրապը կոչված էր հասարակական գործունեություն ծավալելու ունակությամբ: Նա հոեւորի մեծ տաղանդ ուներ, շրջապատը նրան բնութագրում էր՝ որպես միշտ ազատական, միշտ ժողովրդավարական, միշտ չարաշահումների և բռնապետական ռեժիմի ճնշումների դեմ պայքարող:

Զոհրապը տասնվեց տարեկանից ներգրավված էր հասարակական գործունեության մեջ: 1878 թվականին Զոհրապը հանդիպում է Նիկողայոս Թյուլպենճյանին և դառնում նրա հրատարակած «Լրագիր» օրաթերթի աշխատակիցը: 1880-ական թվա-

կանների սկզբներին նա դարձավ ժամանակի գրական շարժման մասնակիցներից և արդյունավետ գործիչներից մեկը:

Հանրության խնդիրները հուզում էին ապագա քաղաքական գործիչին և 1880 թվականին աշխատանքի անցնելով խորթ հոր իրավաբանական գրասենյակում, իբրև գրագիր, միաժամանակ սկսում է հաճախել Կալաթասարայի իրավագիտության բաժինը, սակայն շուտով վարժարանը, որն ուներ 45 հայ, 2 իսլամ, 2 հրեա և 3 հույն ուսանող, փակվում է իսլամ աշակերտներ չունենալու պատճառով:

1881 թվականին բացվում է Տնուգուզի վարժարանը, Ձոհրապը տեղափոխվում է Տնուգուզ, որտեղ երկու տարի սովորելուց հետո հեռանում է՝ վկայական չստանալով:

1884 թվականին Էդիրնե քաղաքում քննություն է հանձնում և ստանում փաստաբան-իրավաբանի վկայական:

1888 թ. Ձոհրապն ամուսնանում է Կլարա Յազչյանի հետ: 1889 թ. ծնվում է նրանց անդրանիկ որդին՝ Լևոնը, 1891 թվականին՝ ավագ դուստրը՝ Դոլորեսը, 1892 թվականին՝ կրտսեր որդին՝ Արամը և 1896-ին՝ կրտսեր դուստրը՝ Հերմինեն:

Ընտանեկան կյանքը նպաստել է նրա գրական ստեղծագործական գործունեությանը: ՏԱրևելք՝ օրաթերթում, ապա ՏՄասիս-ում տպագրվում են նրա առաջին նորավեպերը, որտեղ անրադարձ կա նաև ընտանեկան կառավարման խնդիրներին՝ ընտանիքի կարիքները հոգալու տղամարդկանց դաժան ապրելակերպին, (ՏՃիտին պարտքը!), կնոջ դժվարին պայմաններում գոյատևելուն՝ (ՏԱյրին!): Իր գրական ստեղծագործության հիմնական մասը նա ստեղծել է 1887-1893 թվականներին:

Սակայն Թուրքական կայսրությունում հանրության հուսահատության ու ազգային կորույթի անկման ժամանակաշրջանում Ձոհրապը հեռացավ գրական ասպարեզից:

Նա ավելի զբաղված էր փաստաբանական գործերով: Որպես իրավաբան-փաստաբան զբաղվում էր հատկապես օտարազգի թուրքահպատակների գործերը Թուրքիայի առևտրական առաջին դատարանում պաշտպանելով:

1906 թվականին Արդարադատության նախարարի կարգադրությամբ Ձոհրապին արգելվեց թուրքական դատարաններում դատեր պաշտպանել:

Պատճառը մի բուլղար հեղափոխականի դատական պաշտպանությունն էր: Կայսրության բոլոր անկյուններում անցկացվեցին միտինգներ, ցույցեր՝ հավասարության, եղբայրության, համագործակցության կարգախոսներով:

Ձոհրապը հայ էր, և հայ համայնքի հարցերը նրա մտահոգության կենտրոնում էին, նրա գլխավոր փաստարկը՝ որ հայ համայնքը պետք է լինի համընդհանուր մտահոգություն, շատ կարևոր է: Դրա կարեւորությունը անտեսելը նշանակում է բաժանվել եւ դադարել լինել ազգային հանրություն :

«Չմտահոգվել հասարակական եւ ազգային գործերի մասին, դա անասելի մեղք է բոլորի համար»- ասում է Ձոհրապը:

Նա պահանջում էր որ հայերը, հատկապես օտարերկրյա վերահսկողության տակ գտնվող հայերը, իրավիճակից բողոքելու փոխարեն, նախ և առաջ, խուսափեն սեփական անհոգությունից, որովհետև. Տեթե մենք հավասարապես անտարբեր ենք

մեր ներքին կազմակերպության օրինական գոյությանը կամ բացակայությանը, ապա մենք արժանի չենք ավելի լավ կյանքի և չենք կարող որևէ բարելավում պահանջել: Ձոհրապը նաև Ազգային ժողովի երեսփոխան էր, որը 1914 թվականին բարձրացրեց Թուրքիայում հայկական բարեփոխումների հարցը և այս կապակցությամբ դիմեց եվրոպական տերությունների միջամտությանը:

Ձոհրապը Պոլսի ռուսական դեսպանատան թարգմանիչն էր ու իրավագետ-խորհրդականը: Հունվարին Ռուսաստանի և Թուրքիայի միջև ստորագրվեց հայկական բարեփոխումների վերաբերյալ համաձայնագիրը, որը արևմտահայերի՝ Թուրքիայում ապահով կյանքի երաշխիքն էր: Դրանում Ձոհրապի մասնակցությունը վճռական էր:

Ձոհրապը օժտված էր պետական մտածելակերպով: Հայ մտածողի կարծիքով՝ հասարակական կյանքի հաջող կարգավորումը հիմնվում է երկու գործոնների վրա՝

1. Պետական մարմինները պետք է կարողանան կառավարել,

2. Կառավարման ենթակա սուբյեկտները, հասարակ քաղաքացիները պետք է հակված լինեն պետության կառավարմանը:

1908 թվականին Ձոհրապն ընտրվեց թուրքական Պառլամենտի պատգամավոր: Նա ակտիվ մասնակցություն էր ունենում խորհրդարանական գրեթե բոլոր քննարկումներում, ամեն ջանք գործադրում էր խորհրդարանի կողմից արդարացի օրենքներ ընդունելու համար: Իր գործունեությունը խարսխում էր երկու կարևոր սկզբունքների վրա.

1. պետական մարմինների կառավարչական գործունեություն

2. հասարակական ինստիտուտների ինքնակազմակերպման ջանքերի համաձայնեցում:

Իր մասին նա ասում էր. Տես Սահմանադրության փաստաթանն եմ! [1]: Նա մասնավորապես ընդգծում էր «Տահմանադրություն» հայերեն բառի իմաստային առավելությունները, որ ՏԱյն ակնհայտորեն մարդկանց ասում է, թե ինչ կարող են ակնկալել իրենից: Դա վերաբերում է օրենսդիրներին, պետական պաշտոնյաներին, բանախոսներին, լրագրողներին և ընդհանրապես ցանկացած բարեխիղճ մարդկանց: Այդ հաստատելու համար Ձոհրապը զուգահեռներ է անցկացնում սահմանադրության և օրգանական կյանքի հետ, ասելով. Տերբ դեղաքանակը փոքր կամ ավելի մեծ է, դա կարող է լինել վնասակար!:

Ձոհրապի հռետորաբանությունը՝ նվիրված Օսմանյան սահմանադրության վերանայմանը հիմնավորվում է պետության մասին իր պատկերացմամբ, ըստ որի՝

- պետությունը մարմին է, որը ձևավորվում է հասարակության բոլոր շերտերի համաձայնությամբ

- պետությունը պետք է նախ և առաջ աջակցի քաղաքականապես դիմակայող ուժերի միջև ներդաշնակությանը

- ապահովի փոխզիջման պայմաններ, ինչն արվում է օրենքների ընդունման և դրանց անշեղ կիրառման ապահովման միջոցով:

Իր հասարակական դերն իրականացնելու համար պետությունը պետք է օժտված լինի բացարձակ և անվիճելի իշխանությամբ: Սակայն պետությունը գնալով հզորանում է, և առանց որևէ ընդդիմության դիմակայելու՝ պետական իշխանությունը դառնում է ամենակուլ ուժ:

Հասարակության առջև հարց է առաջանում՝ ինչպես որոշել և սահմանափակել պետական իշխանությունը, և առաջին հերթին՝ պաշտոնյաների ամբիցիաները:

Քաղաքակիրթ հասարակությունում դա արվում է օրինական միջոցներով, այսինքն՝ Սահմանադրությամբ: Ըստ Ջոհրապի՝ ներդաշնակություն ապահովելու համար երկու կողմերի՝ պետության և հասարակության միջև պետք է լինի առնվազն փոխադարձ վստահություն:

Եթե պետությունը կորցնում է իր քաղաքացիների վստահությունը, և եթե հաշվի առնելով իր պաշտոնատար անձանց վարքագիծը, նա չի պաշտպանում հանրային պայմանագրի հայեցակարգը և ներդաշնակություն սահմանելու պարտականությունները, ապա պետությունը ապականում է հասարակությանը և իր քաղաքացիներին հարկադրում հակաիրավական գործունեության:

Այսպիսով, Տպետական գործերի հոգատարությունը՝ յուրաքանչյուր մարդու կողմից իր հանրային ինքնակառավարման կարևոր իրականացումն է, սեփական ծրագրերի կյանքի կոչումն ու բարեխիղճ իրականացումը:

Պետական կառավարման տիպերի նկատմամբ հայ մտածողն անվերապահորեն նախապատվությունը տալիս է Հանրապետական համակարգին:

Նա իր կարծիքը հիմնավորում է նրանով, որ կառավարման հանրապետական համակարգը բացահայտում և միավորում է քաղաքացիների տաղանդները, իսկ միապետությունը, ընդհակառակը, անտեսում և խարխլում է հասարակության անդամների հավաքական ունակությունները:

Սկսվեց Առաջին համաշխարհային պատերազմը: Թուրքիայի համար ստեղծվեցին նպաստավոր պայմաններ հայերի ցեղասպանությունն իրականացնելու համար:

Մեկ գիշերվա ընթացքում, ապրիլի 24-ին, ձերբակալվեց և աքսորվեց Պոլսի հայ մտավորականությունը: Ջոհրապը ամեն ջանք գործադրեց՝ ազատելու անմեղ ազգակիցներին: Նա դիմեց պետական բարձրաստիճան պաշտոնյաներին: Նրանք բոլորն էլ տալիս էին դրական, հուսադրող պատասխաններ:

Պետական մտածելակերպով, հայի լավատեսական հոգեկերտվածքով մեծ մտածողը հավատում էր այլ հոգեկերտվածք ունեցող թուրք պաշտոնյա իր ընկերներին...

Շուտով Ջոհրապը նույնպես ձերբակալվեց

Նրան սպասվում էր նույն դաժան ճակատագիրը, ինչը՝ իր միլիոնավոր տարաբախտ հայրենակիցներին:

Գրիգոր Ջոհրապը դաժանորեն սպանվեց 1915թ՝ աքսորի ճանապարհին:

Գրականություն

1. Յու.Սուվարյան, Վ.Միրզոյան, Հանրային կառավարման տեսություն և պատմություն, Երևան 2013

2. Yu.Suvaryan, V.Mirzoyan, R.Hayrapetyan, Publik administration: Theory and history, Yrean, 2014
3. G.Zohrap, A collection of compositions, Yrean, 2004
4. <https://hy.wikipedia.org/>

**ВЫДАЮЩИЙСЯ ПРЕДСТАВИТЕЛЬ АРМЯНСКОЙ УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ МЫСЛИ:
ГРИГОР ЗОГРАБ 1861-1915**

Мария Сахинова

Ереванский Университет §Айбусак|, экономика, 2ой курс

Григор Зограб известен общественности как писатель, публицист, оратор, адвокат, национальный и государственный деятель, политолог. Кроме того, особого внимания заслуживает его управленческий образ мышления, как проявление общечеловеческих ценностей, общественного управления, национального самосознания, выявления роли государства.

**OUTSTANDING REPRESENTATIVE OF ARMENIAN MANAGEMENT THOUGHT:
GRIGOR ZOHRAH 1861-1915**

Maria Sakhinova

Yerevan §Haybusak| University, Faculty of Economics, 2nd course

The public as a writer, publicist, orator, lawyer, national and state figure, and political scientist know Grigor Zohrap. In addition, special attention should be paid to its managerial way of thinking, as a manifestation of universal values, public administration, national consciousness, and the role of the state.

**ՀՀ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ
(գազամատակարարման ոլորտի օրինակով)**

Հրանտ Դանիելյան

Տնտեսագիտական ֆակուլտետ, Մազիստրատուրա 2-րդ կուրս

Ղեկավար՝ Գայանե Գևորգյան

ԵՀՀ Տնտեսագիտության ամբիոնի վարիչ, դոցենտ

Ամփոփում Քննարկված է ՀՀ հանրային ծառայության գործառնությունների իրականացման, պետական ապարատի կազմակերպման և վերջինիս գործունեության ոլորտում միասնական պետական քաղաքականության իրականացման հարցերը: Մասնավորապես գազամատակարարման ոլորտում գործընթացների դիտարկումը հանգեցրել է նրան, որ «Գազպրոմին» տրված մենաշնորհները պակասեցնում են գազի գնի վրա ազդելու Հայաստանի կառավարության հնարավորությունները և հարցը դարձնում են հայ-ռուսական քաղաքական երկխոսության առարկա:

Առանցքային բառեր՝ հանրային ծառայություն, գազամատակարարում, մենաշնորհ, պետական կառավարում

Հանրային ծառայության կառավարումը իրենից ներկայացնում է պետական մարմինների կողմից գիտակցված, նպատակաուղղված ազդեցություն հանրային ծառայության վրա՝ հանրային ծառայության գործառնությունների իրականացման, պետական ապարատի կազմակերպման և վերջինիս գործունեության ոլորտում միասնական պետական քաղաքականության իրականացման համար: Հանրային ծառայության կառավարման մարմինները հատուկ պետական մարմիններ են կամ նրանց ստորաբաժանումներ, որոնց իրավասության շրջանակում է պետական ծառայության համակարգի զարգացման ապահովումը՝ հասարակական զարգացումներին զուգընթաց:

Հանրային ծառայության արդի հիմնախնդիրները հիմնականում համակարգված ձևով ուսումնասիրված են գիտական շրջանակներում: Մասնավորապես, կարելի է առանձնացնել Վ.Վիլսոնի, Ա.Ֆիլիպի, Ն.Ռոուզի, Պ.Դրուկեռի, Ս.Ալեքսանի, Ջ.Մոնտգոմերիի, Խ.Լունի, Հ.Վոլմանի, և Պ.Միլլեռի, Ս.Օբսերնի, Հ.Վոլմանի ու Կ.Թուրմայերի աշխատությունները [2]:

Հանրային ծառայությունների ոլորտը սոցիալտնտեսական մեծ նշանակություն ունի: Դա պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ դրանց գործունեությունը շոշափում է բնակչության լայն շերտերի շահերը: Այս ծառայությունների գործունեության հետ կապված ցանկացած փոփոխություն անրադառնում է մակրոտնտեսական ցուցանիշների և կենսամակարդակի վրա: Այդ պատճառով հանրային ծառայությունների ոլորտի սուբյեկտների կարգավիճակը ստիպում է պետությանը հիմնավորված կերպով վերահսկել վերջիններիս գործունեությունը և սահմանել պատասխանատվության մեխանիզմներ նրանց կողմից իրականացվող տնտեսական գործունեության համար:

Ազգային տնտեսության համար հանրային ծառայությունների ոլորտում գործող սուբյեկտները հանդիսանալով խոշոր ընկերություններ, շատ դեպքերում նաև միակ օպերատոր, հնարավորություն ունեն զգալի ռեսուրսների կենտրոնացման միջոցով իրականացնել հետզնման մեծ ժամանակահատված ունեցող և հասարակական առումով կենսական նշանակության ծրագրեր:

Հանրային ծառայությունների ոլորտը ունի ռազմավարական նշանակություն, գործունեության մաշտաբների, հասարակության բարեկեցության ապահովման գործում սեփական գործունեության կարևոր նշանակության պատճառով: Դրա համար էլ, պետությունը, մի կողմից ձգտում է ստեղծել հանրային ծառայությունների ոլորտի կազմակերպությունների համար բարենպաստ բիզնես միջավայր, իսկ մյուս կողմից փորձում է պաշտպանել բնակչությանը հնարավոր անբարեխիղճ վարքագծից՝ իրականացնելով տվյալ ոլորտի կազմակերպությունների գործունեության վերահսկողություն և կարգավորման գործառնություն:

Հանրային ծառայությունների ոլորտը կարելի է ներկայացնել որպես բնական մենաշնորհի հանդիսացող համակարգաստեղծ կազմակերպությունների ամբողջություն, որոնք գործում են ենթակառուցվածքային ճյուղերում, միավորված են ընդհա-

նուր տեխնոլոգիական գործընթացում, թողարկում են հասարակության կենսագործունեության տեսակետից հատուկ նշանակություն ունեցող ապրանքներ և ծառայություններ [1]:

Մենաշնորհի հասկացությունը իր մեջ հաճախ բացասական ընկալումներ ունի, դիտարկվում է որպես մրցակցության սահմանափակման, նոր արտադրողների շուկա մուտք գործելու արգելքների ստեղծման, թողարկվող ապրանքների ու ծառայությունների գնագոյացման վրա արհեստական ճնշման միջոց: Երբ մենաշնորհները երկրի տնտեսությունում ունենում են կարևոր դեր, ապա նման իրավիճակի հետևանքները կարող են հասարակության և տնտեսության համար խիստ վտանգավոր լինել: Դրա համար պետության կողմից պետք է մշակվի հակամենաշնորհային քաղաքականություն:

Սակայն պետք է նկատի ունենալ, որ մի շարք դեպքերում շուկայում մենաշնորհային իրավիճակը հանդիսանում է տնտեսության տվյալ ճյուղի կայուն զարգացման առավել նպատակահարմար տարբերակը և ամբողջությամբ համապատասխանում է պետության և սպառողների շահերին: Նշված դեպքերում

մրցակցությունը կարող է հանգեցնել արտադրական և սպառողական ծախսերի աճին, որը հիմնականում տեղի է ունենում բնական մենաշնորհների դեպքում, որոնց կարգավորումը պետության կարևոր խնդիրներից է: Մենաշնորհների տեսակների մեջ կարևորվում է բնական մենաշնորհը, որի դեպքում առավել նախընտրելի է դառնում մեկ ընկերության կողմից տվյալ ապրանքների և ծառայությունների գծով պահանջարկի բավարարումը: Այս դեպքում գործում է մասշտաբի էֆեկտը, ինչի արդյունքում հնարավորություն է ստեղծվում մեկ ընկերության կողմից քիչ ծախսերով սպասարկել տվյալ ճյուղը:

Ժամանակակից պայմաններում բնական մենաշնորհները ներկայացնում են համակարգաստեղծ կազմակերպություններ, որոնք կազմում են ազգային տնտեսության կենսագործունեության հիմքը: Հանրային ծառայությունների ոլորտին հիմնականում դասվում են այնպիսի ծառայություններ, որոնց մատակարարումների անգամ կարճաժամկետ ընդհատումը կարող է հանգեցնել ամբողջ տնտեսության կենսագործունեության խաթարմանը: Ըստ էության, դրանք ներկայացնում են մենաշնորհներ, որոնց գոյությունը պայմանավորված է գործունեության տեխնոլոգիական առանձնահատկություններով: Բնական մենաշնորհները թողարկում են հասարակության կենսագործունեության համար չափազանց կարևոր արտադրանք, որը փոխարինելի չէ: Խնդիրը կայանում է նրանում, որ այդ ծառայությունների բացակայության պայմաններում մարդու և տնտեսության կենսագործունեությունը անհնար է, օրինակ՝ ջրամատակարարումը: Հանրային ծառայությունների գոյությունը կապված է համապատասխան ենթակառուցվածքների գործունեության հետ, որոնք հիմնականում վերաբերում են ցանցային համակարգերին: Բացի դրանից, տվյալ ոլորտում գործող ընկերություններին հատուկ է մեծ կապիտալատարությունը, հիմնական միջոցների թանկարժեքությունը, ինչը ենթադրում է մեծածավալ ծախսեր, իսկ մյուս կողմից հան-

գեցնում է ցածր սահմանային ծախսերի: Մյուս կողմից թողարկվող արտադրանքի յուրահատկությունը թույլ է տալիս դիտարկել դրանք որպես հանրային բարիքներ:

Հանրային ծառայությունները ռազմավարական նշանակություն ունեն պետության անվտանգության ապահովման գործում: Տվյալ ոլորտի կողմից մատուցվող ծառայությունները ազգային տնտեսության կենսագործունեության կարևոր երաշխիք են հանդիսանում:

Հանրային ծառայությունների ոլորտի կազմակերպությունների կողմից արտադրվող արտադրանքը և ռեսուրսները բավարարում են բնակչության զգալի մասի պահանջմունքները և կարևոր նախապայման են հանդիսանում տնտեսության տարբեր ճյուղերի զարգացման համար:

Ենթակառուցվածքային ոլորտում հանրային ծառայությունները մեծ դեր ունեն տարածքային զարգացման գործում: Հանրային ծառայության առանձին տեսակներ, օրինակ՝ էներգետիկ ցանցերի առկայությունը հնարավորություն է տալիս ապահովել պետության և հասարակության բնականոն գործունեությունը:

Հանրային ծառայությունները իրականացնում են մակրոտնտեսական գործառույթ: Նրանց կողմից թողարկվող արտադրանքի նկատմամբ պահանջարկի ցածր ճկունության և արտադրության անկման պայմաններում հանրային ծառայությունները որոշակիորեն մեղմում են ներքին պահանջարկի կրճատումը:

Մեծ է հանրային ծառայությունների դերակատարումը բյուջետային գործընթացում: Տվյալ ոլորտի ընկերությունները ,շրջանառության մեծ ծավալների հետևանքով հանդիսանում են խոշոր հարկատուներ, հետևաբար, նրանց գործունեության համար պայմանների ստեղծումը նպաստում է բյուջետային մուտքերին:

Հանրային ծառայությունները ունեն սոցիալական մեծ նշանակություն: Հայտնի է, որ հանրային ծառայությունների ոլորտում թողարկվող արտադրանքները ունեն կենսական նշանակություն, և կարևոր տեղ են զբաղեցնում սպառման կառուցվածքում: Այս ոլորտի ընկերությունների ֆինանսատնտեսական կայունությունը կարևոր նախապայման է հանդիսանում բնակչության և տնտեսական կենսագործունեության ապահովման համար:

Հանրային ծառայության ոլորտի առանձնահատկություններից է նաև այն, որ դրանք պետք է ունենան լրացուցիչ արտադրական հզորություններ, որպիսի ճգնաժամային պայմաններում բավարարեն բնակչության պահանջմունքները:

Հանրային ծառայությունները շուկայական տնտեսության պայմաններում ենթարկվում են առևտրայնացման, ինչը պահանջում է, որ պետությունը իր սոցիալական գործառույթի դերը պահպանելու համար իրականացնի սպառողների իրավունքների և շահերի պաշտպանության միջոցառումներ:

Հանրային ծառայությունների կողմից թողարկվող արտադրանքի և մատուցված ծառայության սակագնային կարգավորումը հանդիսանում է գործարար ակտիվության խթանման հիմնական գործիքներից մեկը:

Հայաստանի Հանրապետության հանրային ծառայությունների ոլորտում կարգավորումն իրականացնում է Հայաստանի Հանրապետության հանրային ծառայությունները կարգավորող հանձնաժողովը՝ ՀՄԿՀ [1]: Հանրային ծառայությունների ոլորտում կարգավորումը պետական քաղաքականության մի մասն է, որի նպատակն է հավասարակշռել սպառողների և հանրային ծառայությունների ոլորտում կարգավորվող գործունեություն իրականացնող անձանց շահերը.

- ստեղծել գործունեության միատեսակ պայմաններ,
- նպաստել մրցակցային շուկաների ձևավորմանն ու զարգացմանը և խթանել ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործումը:

ՀՀ-ում Հանրային ծառայությունների կարգավորվող ոլորտներն են՝

Էներգետիկայի բնագավառը, որը ներառում է էլեկտրաէներգետիկական, ջերմամատակարարման, գազամատակարարման համակարգերը.

ջրային համակարգը, որը ներառում է խմելու, ոռոգման, տեխնիկական արդյունաբերական ջրի մատակարարումը, ջրահեռացումը և կեղտաջրերի մաքրումը.

Հեռահաղորդակցության (էլեկտրոնային հաղորդակցության) բնագավառը. Փոստային կապի բնագավառը.

տրանսպորտի (երկաթուղային) բնագավառը՝ տրանսպորտային միջոցների պարտադիր տեխնիկական զննության անցկացումը:

ՀՀ հանրային ծառայությունների ոլորտում կարևոր դերակատարում ունի գազամատակարարման համակարգը, որի կառավարումը ըստ ՀՀ Կառավարության և ՌԴ Կառավարության միջև այժուսգազարդ փակ բաժնետրիական ընկերության բաժնետոմսերի առուվաճառքի և հետագա գործունեության պայմանների մասին 2013թ. դեկտեմբերի 2-ի համաձայնագրի, մինչև 2043թ. դեկտեմբերի 31-ը իրականացնելու է «Գազպրոմ Արմենիա» ՓԲԸ-ն, որը հանդիսանում է ռուսաստանյան «Գազպրոմ» ՀԲԸ-ն դուստր ընկերությունը: Երբ 2014թ. հունվարի 31-ին 12600000 հատ 63 333 900 000 հայկական դրամ արժեքով սովորական բաժնետոմսերի փաթեթը հանձնվեց «Գազպրոմ»-ին, այն դարձավ ընկերության բաժնետոմսերի միակ բաժնետերեր: «Գազպրոմ Արմենիա» ՓԲԸ-ն բնական գազ է ներմուծում ՌԴ-ից [4]՝ համաձայն «Գազպրոմ Էքսպորտ» ՍՊԸ հետ կնքած պայմանագրի: Հայ-վրացական սահմանից ներկրված գազը գազափոխադրման համակարգի միջոցով փոխանցվում է գազաբաշխման համակարգ, որտեղից էլ՝ սպառողներին: «Գազպրոմ Արմենիա» ՓԲԸ ապահովում է ՀՀ ներքին շուկայում բնական գազի մատակարարումն ու իրացումը:

ՏՊԳԱՊՐՈՄ ԱՐՄԵՆԻԱ՝ ՓԲԸ-ն ձգտում է զբաղեցնել իր տեղը տարածաշրջանային նշանակության գազաէներգետիկ նախագծերում՝ ակտիվ մասնակցություն ապահովելով ներքին և արտաքին շուկաների էներգետիկ ծրագրերում: Ընկերության գործունեության հիմնական տեսակներն են.

- բնական գազի փոխադրում, պահեստավորում, բաշխում և իրացում,
- էլեկտրաէներգիայի արտադրություն և իրացում,

- գործող գազափոխադրման և գազաբաշխման համակարգերի ու ստորգետնյա պահեստարանների վերակառուցում և ընդլայնում,

- գազային ոլորտում օբյեկտների շահագործման հուսալիության և անվտանգության ապահովում [5].

Ընկերությունն ունի տարածքային սկզբունքով կազմակերպված 15 գազիֆիկացման և գազամատակարարման մասնաճյուղեր (ԳԳՄ), «Ինժեներական կենտրոն», 5 դուստր ընկերություն, ինչպես նաև «Հրազդան-5» և «Ուսումնա-սպորտային համալիր» հիմնարկները: Այսօր Ընկերությունը հանդիսանում է Հայաստանի տնտեսության առաջատար ընկերություններից մեկը և արձանագրում է լավագույն ցուցանիշներ՝ զբաղեցնելով առաջատար և կայուն դիրք Հայաստանի տնտեսության հանգուցային ճյուղերից մեկը հանդիսացող գազաէներգետիկ ոլորտում՝ զուգահեռաբար ապահովելով նաև մի շարք կապակցված ոլորտների դինամիկ զարգացումը: «Գազպրոմ Արմենիա» ՓԲԸ հանդիսանում է հանրապետության խոշոր գործատուներից մեկը: «Գազպրոմ Արմենիա» փակ բաժնետիրական ընկերության գործունեության հիմնական նպատակը նոր կառուցվող տարանցիկ գազամուղների և գազի ստորգետնյա պահեստարանների նախագծման, կառուցման, շահագործման և գործող գազամատակարարման և բաշխման ցանցերի շահագործման և ընդլայնման միջոցով բնական գազի հուսալի, անխափան և անվտանգ մատակարարման ապահովումն է: Ընկերության Որակի քաղաքականության հիմքը կողմնորոշումն է մատուցվող ծառայությունների որակի նկատմամբ՝ ելնելով յուրաքանչյուր բաժանորդի պահանջմունքներից ու սպասելիքներից: Մատուցվող ծառայությունների որակը և որակի կառավարման համակարգի գործընթացները Ընկերության համար Հայաստանի Հանրապետության ներքին շուկայում բնական գազի իրացման շուկայի ընդլայնման գլխավոր պայմանն է, ինչպես նաև՝ շահույթ ստանալու հիմքը:

Վերջին մի քանի տարիների ընթացքում հանրապետության գազաէներգետիկ ոլորտում Ընկերությունն իրականացրել է 900 մլն ԱՄՆ դոլար ընդհանուր գումարով ներդրումներ: Պետք է հիշել, որ համաձայն 2013 թվականին 30 տարով ստորագրված համաձայնագրի ՀԾԿՀ սահմանած սակագները պետք է լինեն այնպիսին, որ «Գազպրոմ Արմենիա»-ն ծածկի սահմանին գազի գնման ու տեղաբաշխման հետ կապված իր ծախսերը, և ունենա տարեկան միջինում 9 տոկոս շահութաբերություն: Այս իրավիճակում, երբ Հայաստան առաքվող գազի գինը (165\$ 1000 խմ-ի դիմաց) շուրջ 2 անգամ բարձր է քան ՌԴ-ից Եվրոպա առաքվող գազի գինը (87\$ 1000 խմ-ի դիմաց) [6], «Գազպրոմ Արմենիա»-ն դիմել է ՀԾԿՀ՝ գազի նոր սակագին սահմանելու համար:

Այսպիսով, «Գազպրոմին» տրված մենաշնորհները նվազեցնում են գազի գնի վրա ազդելու Հայաստանի կառավարության հնարավորությունները և հարցը դարձնում են հայ-ռուսական քաղաքական երկխոսության առարկա:

Գրականություն

1. ՀՀ օրենքը „Հանրային ծառայությունը կարգավորող մարմնի մասին,, 22.02.2021.

2. Ա Եզեկյան, Հանրային ծառայության տեսա-գործնական հիմնախնդիրները ՀՀ-ում, ատ.սեղմագիր, 2018
3. Հ.Բաղդասարյան, Հանրային ծառայությունների պետական կարգավորման հիմնախնդիրները և դրանց լուծման ուղիները ՀՀ-ում, ատ.սեղմագիր, 2017
4. ՀՀ Հանրային ծառայությունը կարգավորող հանձնաժողովի կայք, www.psrc.am;
5. ՏՀԳազպրոմ Արմենիա՝ ՓԲԸ պաշտոնական կայք, www.armenia.am.gazprom.com:6.
6. www.lin.am 2020-05-18

PROBLEMS OF PUBLIC SERVICES IN ARMENIA

(on the example of the gas supply sector)

Hrant Danielyan

Department of Economics, 2nd year magistracy

Supervisor: **Gayane Gevorgyan**, Associate Professor

Solving problems in the sphere of public service for the public administration system of the Republic of Armenia is an issue on the agenda. During this period of fundamental reforms in our country, it is extremely important to improve the public service system.

Only if there is a system of organized and high-quality public service can we face economic, political and other challenges.

ՓԱԽՍՏԱԿԱՆ ՀԱՄԿԱՑՈՒԹՅԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ ԱԶԳԱՅԻՆ ԵՎ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՕՐԵՆՍԴՐՈՒԹՅԱՄԲ

ՏԵՐՈՅԱՆ Ս.

Իրավաբանական ֆակուլտետ, մագիստրատուրա 2րդ կուրս

Ամփոփում. Քննարկված են փախստական հասկացության կարգավորումները ազգային և միջազգային օրենսդրությամբ: Վերլուծված են փախստական, քաղաքացի, օտարերկրացի, քաղաքացիություն չունեցող անձ, ապաստան, ապաստանի իրավունք հասկացությունները, փախստականների իրավունքները կարգավորող փաստաթղթերի ամբողջությունը, միգրացիայի հետ կապված ներկայիս զարգացումները և հիմնախնդիրները:

Առանցքային բառեր. փախստական, միջազգային իրավական ակտեր, միգրացիա, քաղաքացիություն չունեցող անձ, պարտականություն, ապաստանի իրավունք:

Ըստ ՄԱԿ ՓԳՀ-ի «Համաշխարհային միտումներ» տարեկան զեկույցի, որը հետևում է բռնի տեղահանմանը ամբողջ աշխարհում կառավարությունների տրամադրած տվյալների հիման վրա, «Ներքին տեղահանման մոնիտորինգի կենտրոնի» գործընկերների և կազմակերպության սեփական հաշվետվությունների 2016թ. տարեվերջի դրությամբ 65.6 միլիոն անձ է տեղահանվել՝ համեմատած դեռ տասներկու ամիս առաջ արձանագրված 65.3 միլիոնի: Արդեն երկրորդ տարին է, որ այս թիվը հասնում է 60 միլիոնի շեմը: Ընդհանուր 65.6 միլիոնից 2.8 միլիոնը զարգացած արդյունաբերական երկրներից են, այդ մարդիկ 2016թ. տարեվերջյան տվյալներով սպասում էին ապաստան ստանալու որոշմանը, 22.5 միլիոնը փախստականներ են

ամբողջ աշխարհում և 40.3 մլն. այն անձինք են, ովքեր ստիպված են եղել լքել իրենց տները, սակայն մնացել են իրենց երկրի սահմաններում: «Համաշխարհային միտումներ» զեկույցում տեղ գտած երկրներից մի քանիսը առանձնանում են. Սիրիան 4.9 միլիոնով, Աֆղանստանը 2.7 միլիոնով և Սոմալին 1.1 միլիոնով կազմում են ամբողջ աշխարհում ՄԱԿ ՓԳՀ մանդատի տակ գտնվող փախստականների կեսը: Մինչ դեռ Կոլումբիան 6.9 միլիոնով, Սիրիան 6.6 միլիոնով և Իրաքը 4.4 միլիոնով ունեն ամենաբարձր ցուցանիշը ներքին տեղահանության ենթարկված մարդկանց շրջանում: Եմենը 2015թ.-ին ամենամեծ ներքին տեղահանությունն առաջացրած երկիրն է՝ 2.5 միլիոն մարդ կամ բնակչության 9 տոկոսը: Եվ հատկապես նրանց մոտ 80%-ը կազմում են կանայք և երեխաներ, որոնք կարիք ունեն իրենց հիմնական իրավունքների պաշտպանության, հատկապես մարդու արժանապատիվ գոյության իրավունքի: Այստեղից էլ երևում է Հռոմի Պապ Հովհաննես Պողոս II-ի խոսքերի արդարացիությունը, որը փախստականների խնդիրը անվանեց «մեր ժամանակի ամոթալի վերքը»:

Հայաստանի Հանրապետությունում գտնվող փախստականների, ապաստան հայցողների հիմնական մասը Սիրիայից, Իրաքից, Իրանից, Աֆրիկյան պետություններից (Կոտո'Դվուար, Մալի, Կոնգո), Ուկրաինայից են: Արցախում տեղի ունեցած ապրիլյան պատերազմից հետո մեծ էր նաև Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունից տեղահանված մեր հայրենակիցների քանակը (2000-ից ավելի անձ):

Ըստ ՄԱԿ ՓԳՀ-ի Հայաստան ներկայացուցչության 2017թվականի տվյալների՝ Հայաստանում կա մտահոգության առարկա հանդիսացող ընդհանուր 18606 անձ, որոնցից 3349-ը՝ փախստականներ, 71-ը՝ ապաստան հայցողներ, 14573-ը՝ փախստականի նման իրավիճակում հայտնված անձինք (Սիրիայի Արաբական Հանրապետությունից տեղահանված անձինք՝ 14.000, Լեռնային Ղարաբաղից Հայաստան տեղահանված անձինք՝ 573), 613-ն էլ՝ քաղաքացիություն չունեցող անձինք:

Փախստականները և ապաստան հայցողները համարվում են առավել խոցելի և իրենց իրավունքների պաշտպանության տեսանկյունից առավել ուշադրություն պահանջող, քանի որ, որպես կանոն, նրանք համապարփակ տեղեկացված չեն իրենց կարգավիճակից բխող իրավունքների մասին: Մեկ այլ խնդիր է նրանց ինտեգրումը տվյալ երկրի հասարակությանը, որտեղ նրանք հարկադրաբար տեղափոխվել են: Դեպքեր են լինում, երբ նրանք, թողնելով ամբողջ ունեցվածքն իրենց հայրենի երկրում, սոցիալական ծանր իրավիճակում են հայտնվում հյուր ընկալող երկրում:

Միջազգային հանրությունը մեծ ջանքեր է գործադրում ինչպես փախստականների կարգավիճակի խնդիրները լուծելու ուղղությամբ՝ միջազգային և տարածաշրջանային համաձայնագրեր մշակելով, փախստականների պաշտպանության մեխանիզմների ստեղծմամբ, ազգային օրենսդրության կատարելագործմամբ և այլն, այնպես էլ փախստականների թիվը պակասեցնելու ուղղությամբ: Չնայած գործադրվելիք միջոցներին՝ փախստականների թիվը գնալով ավելանում է: Այս փաստն

առաջացնում է նոր խնդիրներ, որոնք ենթադրում են ինչպես այդ խնդիրների տեսական, գիտական ուսումնասիրություն, այնպես էլ օրենսդրական փոփոխությունների անհրաժեշտություն:

Այդ հանգամանքներով է պայմանավորված տարբերպետությունների և միջազգային կառույցների կողմից փախստականների, ապաստան հայցողների և հարկադրաբար տեղահանված այլ անձանց իրավունքների արդյունավետ պաշտպանությունն երաշխավորող իրավական ակտերի ընդունումը:

Միավորված ազգերի կազմակերպության 1951 թվականի Փախստականների կարգավիճակի վերաբերյալ կոնվենցիան և նրա 1967 թվականի արձանագրությունը համարվում են փախստականների իրավունքների պաշտպանության հիմնական միջազգային փաստաթուղթերը: Կոնվենցիան Հայաստանի Հանրապետության կողմից վավերացվել, այնուհետև ուժի մեջ է մտել 1993 թվականի հոկտեմբերի 4-ից:

ՀՀ Սահմանադրությամբ ամրագրված անձի հիմնական իրավունքների և ազատությունների պաշտպանությունն առնչվում է ոչ միայն ՀՀ քաղաքացիներին, այլ յուրաքանչյուր անձի, այդ թվում՝ փախստականներին և ապաստան հայցողներին: Այդպիսի իրավունքներից են կյանքի, անձնական ազատության, մտքի, խղճի, կարծիք արտահայտելու և այլ հիմնարար իրավունքներ: Հայաստանի Հանրապետությունում ոլորտը կարգավորող հիմնական իրավական ակտը ՏՓախստականների և ապաստանի մասին՝ ՀՀ օրենքն է, որն ընդունվել է 2008 թվականի նոյեմբերի 27-ին: Այս օրենքով սահմանվում են փախստականի ճանաչման, ապաստանի տրամադրման հետ կապված հարաբերությունները, ինչպես նաև այդ անձանց իրավունքներն ու պարտականությունները:

«Փախստականների և ապաստանի մասին» ՀՀ օրենքի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետի համաձայն՝ փախստական է համարվում օտարերկրացին, ով ռասայական, կրոնական, ազգային, սոցիալական որոշակի խմբի պատկանելության կամ քաղաքական հայացքների համար հետապնդման ենթարկվելու հիմնավոր երկյուղի հետևանքով գտնվում է իր քաղաքացիության երկրից դուրս և չի կարող կամ նույն երկյուղի պատճառով չի ցանկանում օգտվել իր քաղաքացիության երկրի պաշտպանությունից, կամ նա, ով, չունենալով քաղաքացիություն և գտնվելով իր նախկին մշտական բնակության երկրից դուրս, չի կարող կամ այդ նույն երկյուղի պատճառով չի ցանկանում վերադառնալ այնտեղ: Նույն մասի 2-րդ կետի համաձայն՝ փախստական է համարվում նաև այն օտարերկրյա քաղաքացին, ով ստիպված է լքել իր քաղաքացիության երկիրը, իսկ քաղաքացիություն չունեցող անձը՝ իր նախկին մշտական բնակության երկիրը՝ համատարած բռնության, արտաքին հարձակման, ներքին հակամարտությունների, մարդու իրավունքների զանգվածային խախտումների կամ հասարակական կարգը խախտող այլ լուրջ իրադարձությունների պատճառով:

Համաձայն Սահմանադրության 52-րդ հոդվածի՝ «Յուրաքանչյուր ոք ունի պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու պաշտոնատար անձանց,

իսկ Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին օրենքով սահմանված դեպքերում՝ նաև կազմակերպությունների կողմից Սահմանադրությամբ և օրենքներով ամրագրված իրավունքների և ազատությունների խախտման դեպքում Մարդու իրավունքների պաշտպանի աջակցությունը ստանալու իրավունք»։ Այս սահմանադրական դրույթից բխում է, որ յուրաքանչյուր ոք, անկախ նրանից՝ նա ՀՀ քաղաքացի է, թե այլ երկրի քաղաքացի կամ առհասարակ, քաղաքացիություն չունեցող անձ, իրավունք ունի դիմել ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանին իր իրավունքների և ազատությունների խախտման դեպքում աջակցություն ստանալու նպատակով։ Այս անձանց շրջանակի մեջ են մտնում նաև փախստականները, ապաստան հայցող անձինք և իրենց հայրենիքից հարկադրաբար տեղափոխված անձինք։

ՄԱԿ-ը, մյուս միջազգային կազմակերպությունները և պետությունները, որոնք զբաղվում են փախստականների հարցերով, մեծ ջանքեր են գործադրում բարելավելու փախստականների պաշտպանության ուղղված իրավական ակտերը, ինչպես նաև հետևում են, որ փախստականները կարողանան տեղավորվել և պաշտպանություն ստանան այն երկրի կողմից, որից ապաստան են խնդրում։ Հաշվի առնելով ներկայիս պատերազմական իրավիճակը Մերձավոր Արևելքում՝ փախստականների հոսքերը գնալով ավելի են շատանում, և այդ իսկ պատճառով նոր իրավական ակտեր ընդունելու և նոր ծրագրեր մշակելու պահանջարկը ավելի է մեծանում։

Գրականություն

1. ՀՀ «Փախստականների և ապաստանի մասին» օրենքը
2. ՄԱԿ-ի 1951 թվականի կոնվենցիա
3. ՄԱԿ-ի լրատվական բաժին «Յուրաքանչյուր 113 մարդուց մեկը ազդակիր է», Ժնև, 20 հուլիսի 2016թ.
4. Тодорович И., Моргун Ю. ООН и права беженцев // Белорус.журн. междунар. права и междунар. отношений. 2004. № 3.

Համաձայնցային կայքեր. www.un.am , www.evolutio.info. www.arlis.am

Регулирование проблем беженцев в национальном и международном законодательстве

Тероян С.

юридический факультет, магистратура, 2ой курс

Беженцы относятся к наиболее уязвимым категориям населения и рассматриваются как самая большая трагедия человечества в наше время. Право беженцев является институтом права прав человека — самостоятельной отрасли международного права, хотя кодификационный процесс в области прав беженцев начался ранее, чем регламентация прав человека на международном уровне.

Международно-правовой механизм защиты прав беженцев является частью механизма международной защиты прав человека и функционирует в двух направлениях: разработка конвенций и деклараций, закрепляющих международные обязательства в области прав

беженцев, и контрольная деятельность международных органов за соблюдением государствами международных обязательств по правам человека.

The refugee concept regulations under national and international law

Teroyan S.

Yerevan “Haybusak” University, Faculty of Law, 2nd year magistracy

Refugees are among the most vulnerable categories of the population and are regarded as the greatest tragedy of mankind in our time. The right of refugees is an institution of human rights law – an independent branch of international law, although the codification process in the field of refugee rights began earlier than the regulation of human rights at the international level.

The international legal mechanism for the protection of the rights of refugees is part of the mechanism for the international protection of human rights and operates in two ways: the development of conventions and declarations securing international obligations in the field of refugee rights and the monitoring activities of international bodies in respect of States' compliance with international human rights obligations.

ՎԱՐՁԱԿԱԼՈՒԹՅԱՆ ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԻ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՒ ՏԱՐԲԵՐԸ

Սահակյան Ս.

Երևանի «Հայբուսակ» համալսարան, իրավաբանական ֆակուլտետ, 4-րդ կուրս

Սահմանում. Քննարկված են վարձակալության պայմանագրի կնքման արդյունքում ծագող պարտավորությունները: Վերլուծված են քաղաքացիական իրավունքում գույքի օտարման կապակցությամբ ծագող պարտավորությունների հետ մեկտեղ գոյություն ունեցող գույքի ժամանակավոր օգտագործման հանձնելու կապակցությամբ ծագող պարտավորությունները: Դրանք իրավաբանորեն ձևակերպում են ապրանքափոխանակության տնտեսական հարաբերությունների առանձին խումբ, որի շրջանակներում նրանց մասնակիցների տնտեսական և այլ պահանջունքները բավարարվում են նյութական բարիքների ժամանակավոր փոխանցման շնորհիվ:

Առանցքային բառեր. վարձակալության պայմանագիր, քաղաքացիական օրենսգիրք, պարտականություններ, պատասխանատվություն:

Վարձակալության պայմանագրով գույքի սեփականատերերը թույլատրում են այլ անձանց որոշակի պայմաններով շահագործել իրենց պատկանող գույքը, պահպանելով միաժամանակ գույքի նկատմամբ սեփականության կամ այլ իրային իրավունքը: Սեփականատիրոջ կողմից գույքը ուրիշի օգտագործմանը հանձնելն իրականացվում է պայմանագրի հիման վրա: Վարձակալության պայմանագրին է նվիրված ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 35-րդ գլուխը:

Վարձակալության պայմանագրով վարձատուն պարտավորվում է վճարի դիմաց վարձակալի ժամանակավոր տիրապետմանը և (կամ) օգտագործմանը հանձնել գույք: Ընդ որում, վարձակալած գույքի օգտագործման արդյունքում վարձակալի ստացած պտուղները, արտադրանքը և եկամուտները նրա սեփականությունն են, եթե այլ բան նախատեսված չէ պայմանագրով: Պայմանագիրը հատուցելի է երկկողմանի:

Վարձակալության պայմանագրով գույքը վարձակալին կարող է տրվել կամ միայն օգտագործման իրավունքը (որոշակի ժամանակով օգտագործելու իրավունք) կամ տիրապետելու և օգտագործելու իրավունքը (իրը հանձնվում է վարձակալի տիրապետմանը): Վերջին դեպքում վարձակալը համարվում է տիտղոսային տիրապետող:

Պայմանագրի տարրերը

Վարձակալության պայմանագրի կողմերն են՝ վարձատու և վարձակալը: Վարձատու կարող են լինել գույքի սեփականատերը, ինչպես նաև գույքը վարձակալության հանձնելու համար օրենքով կամ սեփականատիրոջ կողմից լիազորված անձը: Որպես այդպիսիք, իրենց իրավասությունների շրջանակներում, կարող են հանդես գալ քաղաքացիական իրավունքի բոլոր սուբյեկտները՝ քաղաքացիները, իրավաբանական անձիք, պետությունը և համայնքները:

Պայմանագրի առարկան են շարժական և անշարժ, անհատապես որոշակի և չսպառվող իրերը: Վարձակալության կարող են հանձնվել հողամասեր և մեկուսի բնական այլ օբյեկտներ, շենքեր, շինություններ, սարքավորումներ, տրանսպորտային միջոցներ և այլ գույք, որոնք օգտագործման ընթացքում չեն կորցնում իրենց բնական հատկությունները: Պայմանագրի առարկա չեն կարող լինել շրջանառությունից հանված իրերը, իսկ սահմանափակ շրջանառությամբ գույքը կարող է լինել վարձակալության առարկա միայն օրենքի, այլ իրավական ակտերի պահպանմամբ:

Վարձակալության պայմանագրում պետք է նշվեն տվյալներ, որոնք թույլ են տալիս որոշակիորեն սահմանել այն գույքը, որը որպես վարձակալության օբյեկտ հանձնվում է վարձակալին: Սա նշանակում է, որ պայմանագրի առարկա կարող է լինել միայն անհատապես որոշակի գույքը, որը իրավաբանորեն անփոխարինելի է: Պայմանագրի դադարման դեպքում վարձատուին պետք է վերադարձվի նույն գույքը բնական մաշվածության հաշվառմամբ:

Պայմանագրի առարկան պայմանագրի էական պայմանն է: Պայմանագրում պետք է նշվի, թե ինչ գույք է տրվում վարձակալության (անվանումը, բնութագիրը, իսկ անշարժ գույքի դեպքում՝ նաև գտնվելու վայրը): Վարձակալության հանձնած օբյեկտի մասին հստակ տվյալների բացակայության դեպքում վարձակալության առարկայի մասին պայմանը համարվում է չհամաձայնեցված, իսկ համապատասխան պայմանագիրը՝ չկնքված: Վարձակալության պայմանագիրը կնքվում է գրավոր: Վարձակալության պայմանագիրը կարող է կնքվել ինչպես որոշակի, այնպես էլ անորոշ ժամկետով: Եթե վարձակալության ժամկետը պայմանագրում որոշված չէ, ապա վարձակալության պայմանագիրը կնքված է համարվում անորոշ ժամկետով: Այդ դեպքում կողմերից յուրաքանչյուրն իրավունք ունի ցանկացած ժամանակ հրաժարվելու վարձակալության պայմանագրից, այդ մասին մյուս կողմին մեկ ամիս առաջ, իսկ անշարժ գույքի վարձակալության դեպքում՝ երեք ամիս առաջ տեղեկացնելով: Օրենքով սահմանված առավելագույն ժամկետը գերազանցող ժամկետով կնքված վարձակալության պայմանագիրը համարվում է առավելագույն ժամկետին հավասար ժամկետով կնքված: *Պայմանագրի կարևոր պայման է վարձավճարը*, սակայն, ՀՀ քաղ. օր. այդ

պայմանը էականների թվին չի դասուում: Միակ բացառությունը շենքի կամ շինության վարձակալության պայմանագիրն է, որը պետք է նախատեսի վարձավճարի չափ (ՀՀ քաղ.օր. 658 հոդվ.): Վարձավճար մուծելու կարգը, պայմանները և ժամկետները որոշվում են վարձակալության պայմանագրով: Եթե պայմանագրով դրանք որոշված չեն, ապա կիրառվում են նույնանման գույքի վարձակալության ժամանակ համեմատելի հանգամանքներում սովորաբար գործող կարգը, պայմանները և ժամկետները: Վարձավճարը սահմանվում է վարձակալության հանձնված ամբողջ գույքի կամ դրա յուրաքանչյուր բաղկացուցիչ մասի վերաբերյալ՝ 1) պարբերաբար կամ միաժամանակ վճարվող որոշակի կայուն գումարով, 2) վարձակալված գույքն օգտագործելու արդյունքում ստացված արտադրանքի, պտուղների կամ եկամուտների համար սահմանված բաժնով, 3) վարձակալի կողմից որոշակի ծառայություններ մատուցելով, 4) վարձակալի կողմից պայմանագրով պայմանավորված գույքը վարձատուի սեփականությանը կամ վարձակալությանը հանձնելով, 5) վարձակալված գույքը բարելավելու համար պայմանագրով նախատեսված ծախսերը վարձակալի վրա դնելով: Կողմերը վարձակալության պայմանագրով կարող են նախատեսել վարձավճարի մատնանշված ձևերի համակցություն կամ դրա այլ ձևեր (քաղ.օր. 616 հոդվ.):

Օրենքով կարող են նախատեսվել վարձակալության առանձին տեսակների, ինչպես նաև գույքի առանձին տեսակների վարձակալության համար վարձավճարի չափի վերանայման նվազագույն ժամկետներ:

Կողմերի իրավունքներն ու պարտականությունները

Վարձատուն պայմանագրի համաձայն կրում է հետևյալ պարտականությունները, որոնց համապատասխանում են վարձակալի իրավունքները:

1. Վարձատուի հիմնական պարտականությունն է՝ պայմանագրով նախատեսված գույքը հանձնել վարձակալի տիրապետմանն ու օգտագործմանը կամ միայն օգտագործմանը: Նա պարտավոր է գույքը վարձակալին տրամադրել վարձակալության պայմանագրի պայմաններին և գույքի նշանակությանը համապատասխանող վիճակում: Այլ կերպ ասած, գույքը պետք է լինի սարքին վիճակում և պիտանի լինի պայմանագրով նախատեսված վարձակալության նպատակով օգտագործման համար: Վարձատուն պատասխանատվություն է կրում վարձակալության հանձնված գույքի օգտագործմանը լրիվ կամ մասնակիորեն խոչընդոտող թերությունների համար, եթե նույնիսկ վարձակալության պայմանագիրը կնքելիս նա չի իմացել այդ թերությունների մասին: Այդպիսի թերություններ հայտնաբերելիս վարձակալը, իր ընտրությամբ, իրավունք ունի՝

1) վարձատուից պահանջել անհատույց վերացնելու գույքի թերությունները կամ համաչափորեն իջեցնելու վարձավճարը, կամ հատուցելու գույքի թերությունները վերացնելու համար իր կատարած ծախսերը, 2) վարձատուին նախապես տեղեկացնելով՝ վարձավճարից պահել տվյալ թերությունները վերացնելու համար իր կատարած ծախսերի գումարը, 3) պահանջել վաղաժամկետ լուծելու պայմանագիրը:

Վարձատուն պատասխանատվություն չի կրում վարձակալության հանձնված գույքի այն թերությունների համար, որոնք նա նշել է պայմանագիրը կնքելիս, կա՛մ

նախապես հայտնի են եղել վարձակալին, կա'մ պետք է վարձակալի կողմից հայտնաբերվեին գույքը զննելիս կա'մ պայմանագիր կնքելիս, կա'մ գույքը վարձակալության հանձնելիս դրա սարքինությունն ստուգելիս:

Գույքը վարձակալության է հանձնվում դրա բոլոր պատկանելիքներով ու դրան վերաբերող փաստաթղթերով (տեխնիկական անձնագիր, որակի հավաստագիր և այլն), եթե այլ բան նախատեսված չէ պայմանագրով: Եթե այդպիսի պատկանելիքները և փաստաթղթերը չեն հանձնվել, իսկ վարձակալը առանց դրանց չի կարող գույքն օգտագործել իր նշանակությանը համապատասխան կամ զգալի չափով զրկվում է այն բանից, ինչը կարող էր ակնկալել պայմանագիրը կնքելիս, նա կարող է վարձատուից պահանջել իրեն տրամադրելու պատկանելիքներն ու փաստաթղթերը կամ լուծելու պայմանագիրը և հատուցելու իր կրած վնասները: Եթե վարձատուն վարձակալության պայմանագրում նշված ժամկետում, իսկ եթե պայմանագրում այդպիսի ժամկետ սահմանված չէ՝ ողջամիտ ժամկետում, վարձակալին չի տրամադրել վարձակալության հանձնված գույքը, վարձակալն իրավունք ունի նրանից պահանջել տրամադրելու այդ գույքը և հատուցելու կատարման ձգձգման հետևանքով իրեն պատճառված վնասները, կամ պահանջել լուծելու պայմանագիրը և հատուցելու պայմանագիրը չկատարելու հետևանքով իրեն պատճառված վնասները:

2.Վարձակալության պայմանագիրը կնքելիս վարձատուն պարտավոր է վարձակալին նախազգուշացնել վարձակալության հանձնվող գույքի նկատմամբ երրորդ անձանց բոլոր իրավունքների (գրավի իրավունք, սերվիտուտ և այլն) մասին: Վարձատուի կողմից այդ պարտականությունը չկատարելը, վարձակալին իրավունք է տալիս պահանջել նվազեցնելու վարձավճարը կամ լուծելու պայմանագիրը և հատուցելու վնասները:

3.Վարձատուն պարտավոր է իր հաշվին կատարել վարձակալության հանձնված գույքի հիմնական վերանորոգումը, եթե այլ բան նախատեսված չէ օրենքով, այլ իրավական ակտերով կամ վարձակալության պայմանագրով: Հիմնական կապիտալ վերանորոգման տակ օրենքն ի նկատի ունի վարձակալված գույքի բաղկացուցիչ հիմնական մասերի այնպիսի վերականգնումը, առանց որի գույքն անհնար է օգտագործել իր նշանակությանը համապատասխան: Հիմնական վերանորոգումը կատարվում է պայմանագրով որոշված ժամկետում, իսկ եթե պայմանագրով այն որոշված չէ կամ առաջացել է անհետաձգելի անհրաժեշտությամբ, ապա՝ ողջամիտ ժամկետում: Վարձատուի կողմից հիմնական վերանորոգում կատարելու պարտականության խախտումը վարձակալին իրավունք է տալիս իր ընտրությամբ՝ 1) կատարել պայմանագրով նախատեսված կամ անհետաձգելի անհրաժեշտությամբ ծագած հիմնական վերանորոգում և վարձակալից պահանջել վերանորոգման արժեքը կամ դա հաշվարկել վարձավճարի հաշվին, 2) պահանջել համապատասխան չափով նվազեցնելու վարձավճարը, 3) պահանջել լուծելու պայմանագիրը և հատուցելու վնասները: Վարձակալի վրա դրված են մի շարք պարտականություններ, որոնք համապատասխանում են վարձատուի իրավունքներին:

1. Վարձակալը պարտավոր է ժամանակին մուծել գույքն օգտագործելու համար վճարը (վարձավճարը), որը կարող է սահմանվել վարձակալության հանձնված ամբողջ գույքի կամ դրա յուրաքանչյուր բաղկացուցիչ մասի վերաբերյալ: Վարձավճարը կարող է վճարվել՝ 1) պարբերաբար կամ միաժամանակ վճարվող որոշակի կայուն գումարով,

2) վարձակալված գույքն օգտագործելու արդյունքում ստացված արտադրանքի, պտուղների կամ եկամուտների համար սահմանված բաժնով,

3) վարձակալի կողմից որոշակի ծառայություններ մատուցելով,

4) վարձակալի կողմից պայմանագրով պայմանավորված գույքը վարձատուի սեփականությանը կամ վարձակալությանը հանձնելով,

5) վարձակալված գույքը բարելավելու համար պայմանագրով նախատեսված ծախսերը վարձակալի վրա դնելով:

Կողմերը վարձակալության պայմանագրով կարող են նախատեսել վարձավճարի մատնանշված ձևերի համակցություն կամ դրա այլ ձևեր: Վարձավճարի չափը կարող է փոփոխվել կողմերի համաձայնությամբ պայմանագրով նախատեսված ժամկետներում, եթե այլ բան նախատեսված չէ պայմանագրով: Վարձակալն իրավունք ունի պահանջել նվազեցնելու վարձավճարի չափը, եթե հանգամանքների ուժով, որոնց համար ինքը պատասխանատվություն չի կրում (օրինակ, տարերային աղետի դեպքում), վարձակալության պայմանագրով նախատեսված օգտագործման պայմանները կամ գույքի վիճակը վատթարացել են: Եթե գույքի վիճակը վատթարացել է վարձակալի մեղքով, նա այդպիսի պահանջ ներկայացնելու իրավունք չունի: Վարձակալի կողմից վարձը վճարելու ժամկետների էական խախտման դեպքում վարձատուն իրավունք ունի նրանից պահանջել վաղաժամկետ մուծելու վարձավճարը, եթե այլ բան նախատեսված չէ վարձակալության պայմանագրով:

Վարձակալը պարտավոր է վարձակալված գույքն օգտագործել վարձակալության պայմանագրի պայմաններին համապատասխան, իսկ եթե այդ պայմանները որոշված չեն, ապա՝ գույքի նշանակությանը համապատասխան: Եթե վարձակալը գույքից օգտվում է վարձակալության պայմանագրի պայմաններին կամ գույքի նշանակությանն անհամապատասխան (օրինակ, գրասենյակի համար նախատեսված տարածքն օգտագործում է որպես պահեստ), վարձատուն իրավունք ունի պահանջել լուծելու պայմանագիրը և հատուցելու վնասները: Վարձակալը պարտավոր է գույքը պահպանել պատշաճ վիճակում, իր հաշվին կատարել դրա ընթացիկ վերանորոգումը և կրել գույքը պահպանելու ծախսերը, եթե այլ բան նախատեսված չէ օրենքով կամ վարձակալության պայմանագրով: Ընթացիկ վերանորոգում կատարելու պարտականությունը օրենքով կամ պայմանագրով կարող է դրվել վարձատուի վրա (օրինակ, վարձույթի պայմանագրով): Բացի դրանից, օրենքով կամ պայմանագրով նախատեսված դեպքում վարձակալը պետք է կատարի վարձակալված գույքի հիմնական վերանորոգումը (օրինակ, առանց անձնակազմի տրանսպորտային միջոցների վարձակալության պայմանագրով): Վարձակալության պայմանագիրը դադարելու դեպքում վարձակալը պարտավոր է վարձատուին վերադարձնել գույքն իր կողմից ստացված վիճակում՝ բնականոն

մաշվածության հաշվառմամբ կամ պայմանագրով նախատեսված վիճակում: Եթե վարձակալը չի վերադարձրել վարձակալած գույքը կամ այն վերադարձրել է ժամկետի խախտմամբ, վարձատուն իրավունք ունի վարձավճար պահանջել կետանցի ամբողջ ժամկետի համար: Եթե նման վճարը լիովին չի մարում վարձատուին պատճառված վնասները, նա կարող է պահանջել հատուցելու դրանց մնացած մասը: Եթե վարձակալած գույքը ժամանակին չվերադարձնելու համար պայմանագրով նախատեսված է տուժանք, վնասները կարող են գանձվել տուժանքից զատ ամբողջ արժեքով, եթե այլ բան նախատեսված չէ պայմանագրով: Վարձակալած գույքն օգտագործելով վարձակալը յուրացնում է այդպիսի օգտագործման արդյունքները: Վարձակալած գույքի օգտագործման արդյունքում վարձակալի ստացած պտուղները, արտադրանքը և եկամուտները նրա սեփականությունն են, եթե այլ բան նախատեսված չէ պայմանագրով: Վարձակալն իրավունք ունի վարձակալած գույքը հանձնել ենթավարձակալության, վարձակալության պայմանագրով իր իրավունքներն ու պարտականությունները փոխանցել այլ անձի, վարձակալած գույքը հանձնել անհատույց օգտագործման, վարձակալության իրավունքը գրավ դնել կամ որպես ավանդ ներդնել տնտեսական ընկերակցությունների և ընկերությունների կանոնադրական (բաժնեհավաք) կապիտալում միայն վարձատուի համաձայնությամբ: Նշված դեպքերում, բացառությամբ ենթավարձակալության, վարձատուի առջև պայմանագրով պատասխանատվություն է կրում վարձակալը:

Վարձակալության ընթացքում հաճախ գույքը բարելավվում է, փոփոխվում է հին սարքավորումը, նոր արտադրություն է ստեղծվում և այլն: Վարձակալած գույքից վարձակալի կատարած բաժանելի բարելավումները համարվում են նրա սեփականությունը, եթե այլ բան նախատեսված չէ վարձակալության պայմանագրով: Եթե վարձակալն իր միջոցների հաշվին և վարձատուի համաձայնությամբ կատարել է վարձակալած գույքից անբաժանելի բարելավումներ՝ առանց դրան վնաս պատճառելու, պայմանագիրը դադարելուց հետո վարձակալն իրավունք ունի հատուցում ստանալ այդ բարելավումների արժեքի չափով, եթե այլ բան նախատեսված չէ վարձակալության պայմանագրով: Վարձակալի կողմից առանց վարձատուի համաձայնության վարձակալած գույքից կատարած անբաժանելի բարելավումների արժեքը չի հատուցվում, եթե այլ բան նախատեսված չէ օրենքով: Վարձակալած գույքի ամորտիզացիոն միջոցների հաշվին կատարված ինչպես բաժանելի, այնպես էլ անբաժանելի բարելավումները համարվում են վարձատուի սեփականությունը: Ենթավարձակալության պայմանագիրն ածանցվում է վարձակալության պայմանագրից և նրա նկատմամբ կիրառվում են վարձակալության պայմանագրի մասին կանոնները: Ենթավարձակալության պայմանագիրը չի կարող կնքվել վարձակալության պայմանագրի ժամկետը գերազանցող ժամկետով, ենթավարձակալին տրվող իրավունքների ծավալը չպետք է գերազանցի վարձակալին տրված լիազորությունների ծավալը, վարձակալության պայմանագրի վաղաժամկետ դադարման հետ մեկտեղ դադարում է ենթավարձակալության պայմանագիրը, եթե վարձակալության պայմանագիրը համարվում է առոչինչ, ապա առո-

չինչ է համարվում նաև դրան համապատասխան կնքված ենթավարձակալության պայմանագիրը: Գույքը ժամանակավորապես ենթավարձակալության հանձնելիս վարձակալը հանդես է գալիս որպես վարձատու, իսկ ենթավարձակալը որպես վարձակալ:

Վարձակալության պայմանագրի ժամկետն ավարտվելուց հետո կողմերը կարող են կնքել նոր պայմանագիր: Նոր ժամկետով վարձակալության պայմանագիր կնքելիս դրա պայմանները կողմերի համաձայնությամբ կարող են փոփոխվել: Եթե պայմանագրի ժամկետի ավարտից հետո վարձակալը, վարձատուի առարկությունների բացակայությամբ, շարունակում է օգտվել գույքից, պայմանագիրը ճանաչվում է վերսկսված՝ նույն պայմաններով անորոշ ժամկետով: Եթե պայմանագրով նախատեսված է վարձակալած գույքը գնելու վարձակալի իրավունքը, նա իրավունք ունի գնելու այն՝ պայմանագրով նախատեսված գումարը վճարելու պայմանով: Ընդ որում, կողմերն իրավունք ունեն պայմանագրի կնքելիս պայմանավորվել նախապես մուծված վարձավճարները գնի մեջ հաշվարկելու մասին: Օրենքով կարող են սահմանվել վարձակալած գույքը գնելու արգելքներ: Վարձակալության հանձնված գույքի նկատմամբ սեփականության իրավունքի փոխանցումն այլ անձի, հիմք չէ վարձակալության պայմանագիրը լուծելու կամ փոփոխելու համար, եթե այլ բան նախատեսված չէ օրենքով: Անշարժ գույք վարձակալած քաղաքացու մահվան դեպքում վարձակալության պայմանագրով նրա իրավունքները և պարտականությունները փոխանցվում են ժառանգին, եթե այլ բան նախատեսված չէ օրենքով կամ պայմանագրով: Վարձատուն իրավունք չունի մերժելու այդպիսի ժառանգին պայմանագրի կողմ դառնալու մնացած ժամկետում, բացառությամբ, եթե պայմանագրի կնքելը պայմանավորված է եղել վարձակալի անհատական հատկանիշներով: Վարձակալության պայմանագիրը դադարում է քաղ.օր. 27 և 30 գլուխներով նախատեսված ընդհանուր հիմքերով: Միաժամանակ, քաղ.օր. 622, 623 հոդվածներում նախատեսված են պայմանագրի դադարման հատուկ կանոններ: Վարձատուի պահանջով վարձակալության պայմանագիրը կարող է դատարանով վաղաժամկետ լուծվել, օրենքով սահմանված դեպքերում:

Գրականություն

1. Ս. Մխիթարյան Լիզինգը և դրա առանձնահատկությունները, -Եր, 2013թ.
2. Cuming R. C. C. Model Rules for Lease Financing: A Possible Complement to the UNIDROIT Convention on International Financial Leasing // Uniform Law Review. 1998.Vol. 3. P. 371—384.
3. Симонова М.Н., Аренда, лизинг, прокат, М., Статус –Кво, 2001.
4. Лещенко М.И., Основы лизинга, М.Прогрес-МТ, 2000.
5. Финансовая аренда /лизинг/ в России. Обзор рынка 2005-2006, М., Международная финансовая корпорация, 2006.
6. Киркоров А., Методы определения эффективности финансового лизинга по сравнению с кредитом, Лизинг ревю, 2000, н.5/6.
7. Касатонов В.Ю., Морозов Д.С., Проектное финансирование: организация, управление риском, страхование, М., Анкил, 2001.

UNDERSTANDING AND ELEMENTS OF THE RENTAL AGREEMENT

Sahakyan S.

Yerevan “Haybusak” University, Faculty of Law, 4th course

Because of concluding a lease agreement, obligations arise in connection with the transfer of the property for use. In civil law, in addition to liabilities arising from the alienation of property, there are liabilities arising from the temporary transfer of property. They legally form a separate group of economic relations of trade, in the framework of which the economic and other needs of their participants are met due to the temporary transfer of material goods.

ПОНИМАНИЕ И ЭЛЕМЕНТЫ АРЕНДНОГО СОГЛАШЕНИЯ

Саакян С.

Ереванский Университет “Айбусак”, юридический факультет, 4ый курс

В результате заключения договора аренды возникают обязательства в связи с передачей имущества в пользование. В гражданском праве помимо обязательств, возникающих в связи с отчуждением имущества, существуют также обязательства, возникающие в связи с временной передачей имущества. Они юридически образуют отдельную группу экономических отношений товарной биржи, в рамках которой экономические и другие потребности их участников удовлетворяются за счет временного перемещения материальных благ.

TRACE MINERALS AND VITAMINS, ROLE IN IMMUNITY AND ANTIVIRAL PROPERTY

Ayyappa Saravanan Varshinee

Yerevan Haybusak University, 2nd course GM,

Supervisor: Z.S.Ter-Mkrtchyan

Department of chemistry and medical biochemistry

Abstract: *With the world's attention focused on covid-19, the illness caused by the new coronavirus, normal people might wonder if there is something that protects them from getting infected. The internet has many remedies and recommendations – many unproven and a few downright dangerous, but some have potential benefit, whether you're already sick or trying to stay healthy. This is especially true of vitamins and minerals, which are essential in supporting a healthy immune system. While no pill or food can prevent covid-19, certain supplements may help your ability to stay healthy or recover faster.*

Keywords: *COVID-19, coronavirus, vitamins, minerals.*

Vitamins are substances that your body needs to grow and develop normally. There are 13 vitamins your body needs: vitamin A, D, E, K, C and B (thiamine, riboflavin, niacin, pantothenic acid, biotin, pyridoxine, folic acid, and cobalamin). Vitamin D, commonly known for its role in bone health, also helps make proteins that kill viruses and bacteria, especially in the respiratory tract. In a 2019 analysis of 25 randomized controlled trials involving more than

11,000 patients, vitamin D supplements significantly reduced respiratory infections in people deficient in the vitamin and lowered the risk in those with normal levels. Vitamin D supplementation was safe and it protected against acute respiratory tract infection overall. Patients who were very vitamin D deficient and those not receiving bolus doses experienced the most benefit [1]. Benefits were greatest when people took vitamin D daily or weekly, rather in a single large dose, echoing the findings of other studies [2].

Recent studies indicated that COVID-19 is associated with the increased generation of pro-inflammatory cytokines, C-reactive protein (CRP), ARDS, pneumonia, and heart failure. COVID-19 caused clusters of fatal pneumonia with clinical presentation greatly resembling SARS-CoV. Patients infected with COVID-19 might develop acute respiratory distress syndrome, have a high likelihood of admission to intensive care, and might die. The cytokine storm could be associated with disease severity. Patients' clinical manifestations included fever, nonproductive cough, dyspnea, myalgia, fatigue, normal or decreased leukocyte counts, and radiographic evidence of pneumonia. Organ dysfunction (eg, shock, acute respiratory distress syndrome [ARDS], acute cardiac injury, and acute kidney injury) and death can occur in severe cases [3]. Common complications among the patients included shock, ARDS, arrhythmia, and acute cardiac injury. Patients who received care in the ICU were more likely to have one of these complications than non-ICU patients [4]. In China, chronic fatality rates were 6-10% for people with chronic respiratory tract disease, cardiovascular disease, hypertension, and diabetes [5]. In other studies, serum concentrations of 25(OH)D were inversely associated with pro-inflammatory cytokines, IL-6, increased CRP, and increased risk of pneumonia, ARDS, diabetes and heart failure. In randomized control trials, vitamin D supplementation has been shown to reduce the risk of respiratory diseases. A placebo-controlled trial with 5660 subjects showed that vitamin D supplementation significantly reduces the risk of respiratory tract infections.

A receptor for 1,25-dihydroxyvitamin D, the hormonal form of vitamin D has been found on human monocytes and activated human T and B lymphocytes. Addition of 1,25-dihydroxyvitamin D₃ at picomolar concentrations inhibited IL-2 production and lymphocyte proliferation by human peripheral blood mononuclear cells. Steffen showed that 1,25-dihydroxyvitamin D increases transcription of the TNF-alpha gene [6].

Vitamin B6 depletion in healthy elderly subjects caused a significant reduction in IL-2 production by peripheral blood mononuclear cells. An Indonesian retrospective cohort study included 780 cases reported that older and male cases with pre-existing medical conditions and below-normal vitamin D levels are associated with higher odds of death. In that study, after adjustment of confounders (age, sex and comorbidity), vitamin D status showed a strong relationship with covid-19 mortality. Vitamin D supplementation also found to increase gene expression related to antioxidants activity as a glutathione reductase modifier subunit [7].

An increased production of glutathione spares the use of vitamin C, which has potential antimicrobial activities and has been suggested to prevent and treat covid-19 infection. Recent

reviews also suggested Mg^{2+} supplementation with vitamin D supplements as magnesium helps in regulating phosphate and calcium homeostasis. The enzymes involved in vitamin D metabolism seem to need magnesium which plays an important role as a cofactor in enzymatic reactions especially in the kidney and liver.

In 1970, Pauling came out with his book *Vitamin C and the Common Cold*, where he encouraged Americans to consume 3,000 mg of vitamin C daily [8].

Nobel prize-winner Linus Pauling championed vitamin C as a cold cure decades ago, but research remains mixed. Some studies suggest that taking 500 mg twice daily can help prevent colds but not cure them. Other research has found that vitamin C may not prevent viral respiratory infections but can speed recovery. Not in dispute: vitamin C is vital for the function of leukocytes – white blood cells that help fight infections – and you need a lot more when you're sick. There's some evidence that it may help with certain symptoms that develop in critically ill patients with covid-19 (such as acute respiratory distress syndrome and sepsis) [9]. Doctors in China are experimenting with intravenous vitamin C for patients with moderate to severe covid-19. While vitamin C doesn't build up in your body, a daily dose of 2,000 mg or more could cause diarrhea. Vitamin C is concentrated in leucocytes, lymphocytes, and macrophages reaching high concentrations in these cells. Vitamin C improves chemotaxis, enhances neutrophil phagocytic capacity and oxidative killing and supports lymphocyte proliferation and function.

The age-associated decline in T cell-mediated function has been attributed to defective IL-2 production and responsiveness. Vitamin E supplementation (500 ppm/day for six weeks) of aged mice⁴⁶ increased IL-2 production twofold [10].

There is a huge evidence about the prominent intervention agents ω -3 polyunsaturated fatty acids (PUFA), micronutrients (zinc, vit D and E), and functional foods including probiotics and tea components role in immunological effects, working mechanisms, and clinical relevance [11].

Viral pathogenicity

-based on the clinical outcome, viral infections can be classified as:

- inapparent (subclinical) infections
- apparent (clinical or overt) infection which may be acute, subacute, chronic
- latent infections:

-recurrent- herpes simplex and herpes zoster (clinical manifestations appear after prolonged periods during which the viruses remain hidden in the nerve root ganglia)

-persistent- host is immunologically tolerant to the virus as a result of congenital or neonatal infection. Disease sets in when the tolerance is interrupted. Example: lymphocytic choriomeningitis of mice

- slow infection- seen in neurological diseases such as scrapie in sheep and kuru in humans
- oncogenic viruses

-HIV virus- special type of latency, initially asymptomatic followed by progressive immune damage causing secondary diseases, ending fatal after many years [12].

Host immune response to viral infection

Humoral:in mediating humoral antiviral immunity, the important classes of antibodies are immunoglobulin G, M and A.

Cell mediated:cell mediated immunity is of critical importance in viral infections. Individuals with deficient cellular immunity show heightened susceptibility to infection by the herpes, pox and measles viruses.

Suppression:some viral infections cause suppression of the immune response: measles infection induces a temporary depression of delayed hypersensitivity to tuberculin.

non-immunological responses

- phagocytosis
- body temperature
- hormones
- malnutrition
- age

• interferon: interferons are a family of host-coded proteins produced by cells on induction by viral and non-viral inducers.

Effect of trace elements as antioxidants in viral infections

- oxidative stress is implicated in the pathogenesis of atherosclerosis and viral infections caused by Sendai virus or murine parainfluenza virus type 1, influenza and HIV.

- virtually every known antioxidant glutathione and its precursor cysteine is depleted by viral infection.

- glutathione affects atleast four fundamental process: liver detoxification, lymphocyte activation, viral transactivation, mitochondrial function.

- clinical and invitro studies strongly suggest the use of antioxidants in persistent viral infection.

- the trace elements *copper, selenium, zinc and manganese* acts as cofactors for antioxidant enzymes to protect the body from free radicals that are produced during oxidative stress.

- a delicate balance also exists for the redox trace elements such as copper which can initiate free radical reactions but is also a cofactor of copper/zinc –superoxide dismutase a free radical eliminating enzyme.

- selenium is most severely deficient in traumatized patients who needs adequate supplementation during parenteral micronutrition to assist the free radical scavenging activity of glutathione peroxidase and the immune system.

- glutathione peroxidase is a prototypical eukaryotic selenopeptide, with the rare amino acid selenocysteine at the active site encoded by the UGA codon in the RNA.

- two antioxidant mechanisms have been proposed for zinc:

- zinc ions may replace redox active molecules such as copper and iron at critical sites in cell membranes and proteins.

- zinc may induce the synthesis of metallothionein, sulfhydryl rich proteins that protect against free radicals.

Potential role of Zn in SARS-COV-2

Antiviral properties of zinc against a number of viral species are mainly realized through the physical processes, such as virus attachment, infection, and uncoating, as well as through inhibition of viral protease and polymerase enzymatic processes.

Zn^{2+} may interfere with the proteolytic processing of viral polyprotein by its misfolding, direct actions on the viral protease (as in picorna- virus, encephalomyocarditis virus and polio-virus) and alteration of the tertiary structure as an encephalomyocarditis virus.

Cell culture studies have demonstrated that high Zn^{2+} concentrations and the addition of zinc pyrithione for stimulation of the cellular import of Zn^{2+} result in inhibition of the replication of various RNA viruses, including influenza virus, respiratory syncytial virus, and several picornaviruses.

It was suggested that in picornaviruses and coronavirus such an effect is realized due to the interference with viral polyprotein processing.

Viral RNA-dependent RNA polymerase (RdRP) are suitable targets for novel antiviral drugs, since their activity is strictly virus-specific and may be blocked without severely affecting key cellular functions. Of note, an inhibitory effect of zinc on function of viral RdRP was demonstrated in cases of rhinoviruses, HCV, and influenza virus.

In particular, in vitro studies have demonstrated that zinc salts can reduce HCV replication in E.coli by 50% (at $100 \mu M ZnSO_4$) by inhibiting the HCV RdRP.

Nidoviruses are large group of positive-strand RNA (+RNA) viruses, which includes major pathogens of humans and livestock, such as SARS-COV and other human coronaviruses, the arteriviruses (e.g., equine arteritis virus (EAV)), and porcine reproductive and respiratory syndrome virus (PRRSV).

Zinc effectively inhibits the RNA-synthesizing activity of nidoviruses (including SARS-COV) in vitro, which is realized through alteration of RdRP activity during the elongation phase of RNA synthesis, probably by directly affecting template binding. Such an effect could be reversed by addition of a Zn^{2+} chelator (MgEDTA). Thus, it may be suggested that in coronaviruses, Zn^{2+} may inhibit both the proper proteolytic processing of replication polyproteins and RdRP activity [13].

Well-established effects of zinc deficiency include thymic atrophy, alterations in thymic hormones, lymphopenia, and compromised cellular and antibody-mediated responses, which can result in increased rates and duration of infection.

Recent studies in experimental animals and humans support the concepts of dysregulated zinc metabolism during infections and zinc deficiency increasing morbidity and mortality

from infections. Work from Knoell's laboratory showed that zinc deficiency increases systemic inflammation, organ damage, and mortality in a small animal model of sepsis [14].

Effectiveness of zinc supplements in viral infections

Appropriate administration of zinc supplement in sufficient therapeutic doses has a potential either to restore depleted immune cell function or to improve normal immune cell function. It may also act in a synergistic manner when co-administered with standard antiviral therapy.

Zn supplementation in patients with HCV has decreased liver inflammation, enhances response to antiviral therapy, effectively inhibits production of viral oncogenic proteins E6 and E7 and helps to regain the function of tumor suppressors' p53 and pRB.

Zn²⁺ given in combination with IFN-α was more effective against chronic hepatitis C than a therapy with IFN-α alone [15]. Addition of Zn²⁺ supplementation to antiretroviral therapy in patients with HIV has resulted in significant increase of CD4+ T cell count in comparison to control group treated with antiretroviral therapy alone.

Conclusion

Doctors and scientists are conducting research and doing their best to end this pandemic taking many of human lives. As a part to help them, we have to undertake the safety measures and boost our immunity in all way possible. The above presentation is a small organized concept about minerals and vitamins role in immunity and viral infections. I chose to explain this because vitamins and mineral supplements are taken in daily diet.

Reference

1. Adrian R. Martineau, David A. Jolliffe Vitamin D supplementation to prevent acute respiratory tract infections: systematic review and meta-analysis of individual participant data. BMJ 2017; 356 doi: <https://doi.org/10.1136/bmj.i6583> (Published 15 February 2017)
2. <https://www.arthritis.org/health-wellness/treatment/complementary-therapies/supplements-and-vitamins/vitamins-to-fight-viruses>
3. C. Huang., Clinical features of patients infected with 2019 novel coronavirus in Wuhan, China, Lancet, 395 (2020), pp. 497-506
4. D. Wang, B. Hu, C. Hu, F. Zhu, X. Liu, J. Zhang *et al.* Clinical characteristics of 138 hospitalized patients with 2019 novel coronavirus-infected pneumonia in Wuhan, China, JAMA, 323 (2020), pp. 1061-1069
5. Zhonghua Liu Xing Bing Xue Za Zhi Team, N.C.P.E.R.E. The epidemiological characteristics of an outbreak of 2019 novel coronavirus diseases (COVID-19) in China 2020, 41, 145-151, doi:10.3760/cma.j.issn.0254-6450.2020.02.003.
6. M. Steffen, Y. Cayre, K. R. Manogue and M. A. Moore. 1,25-Dihydroxyvitamin D3 transcriptionally regulates tumour necrosis factor mRNA during HL-60 cell differentiation. Immunology 1988 63 43-46, 1987
7. P. Raharusun, S. Priambada, C. Budiarti, E. Agung, C. Budi., Patterns of COVID-19 Mortality and Vitamin D: An Indonesian Study. 2020
8. M. Thielking How Linus Pauling duped America into believing vitamin C cures colds.

9. Carr AC., Vitamin C and Immune Function. *Nutrients*.9:1211, 2017
10. A.F.Gombart, A.Pierre and S.Maggini., A Review of Micronutrients and the Immune System–Working in Harmony to Reduce the Risk of Infection
11. Dayong Wu¹, Erin D. Lewis¹, MunyongPae and S.N. Meydani., Nutritional Modulation of Immune Function: Analysis of Evidence, Mechanisms, and Clinical Relevance. 2019
12. C.K.J.Panicker. Ananthanarayanan and Panicker's text book of microbiology. 2005
13. Aartjan J. W. teVelthuis, Sjoerd H. E. van den Worm, Amy C. Sims, Ralph S. Baric, Eric J. Snijder, and Martijn J. van Hemert., Zn²⁺ Inhibits Coronavirus and Arterivirus RNA Polymerase Activity *In Vitro* and Zinc Ionophores Block the Replication of These Viruses in Cell Culture, doi: 10.1371/journal.ppat.1001176, 2010
14. Bao S, Liu M-J, Lee B, et al. Zinc modulates the innate immune response in vivo to polymicrobial sepsis through regulation of NF-kappaB. *Am J Physiol Lung Cell Mol Physiol*. 2010; 298(6):L744–L754.
15. Amit Kumar, Yuichi Kubota, Mikhail Chernov, and Hidetoshi Kasuya., Potential Role of Zinc Supplementation in Prophylaxis and Treatment of COVID-19. doi: 10.1016/j.mehy.2020.109848, 2020

Հետքային միներալների և վիտամինների դերը իմունային համակարգում և նրանց հակավիրուսային հատկությունները

Այապապա Սարավանան Վարշինի

ԵՀՀ Բժշկական ֆակուլտետ, 2-րդ կուրս

դեկ` Զ.Ս. Տեր-Մկրտչյան

Քիմիայի և բժշկական կենսաքիմիայի ամբիոն, Երևանի Հայրուսակ Համալսարան

Այսօր, երբ աշխարհի ուշադրությունը բևեռված է նոր կորոնավիրուսային վարակին, մարդիկ իրենց հարց են տալիս արդյոք կա՞ն միջոցներ հիվանդությունից պաշտպանվելու, դրանից զերծ մնալու համար: Համացանցը տրամադրում է դեղամիջոցների և խորհուրդների մի ամբողջ ցանկ՝ ոմանք անօգուտ, ոմանք նույնիսկ վտանգավոր, որոշներն էլ միգուցե ունեն ազդելու ներուժ հիվանդ լինեք թե առողջ:

Այս ամենը ճշմարտացիորեն վերաբերում է վիտամիններին և միներալներին, որոնք անհրաժեշտություն են առողջ իմունային համակարգ ունենալու համար: Մինչդեռ չկան հաբեր կամ կերակուրներ, որոնք հստակ կկանխարգելեն կորոնավիրուսային վարակը, այնուամենայնիվ սույն աշխատանքը առաջարկում է տարրեր, որոնք կարող են նպաստել ձեր առողջ մնալուն և արագացնեն ապաքինումը:

DOWN SYNDROME: A GENETIC DISORDER

Ashly Shibu Cherian

Yerevan «Haybusak» University, General Medicine, 1st course

Supervisor: Anna Sukiasyan

Head of Chair of Biology, Medical Genetics, Histology and Embryology, Associate Professor,

Keywords: *Down syndrome, Mongolism, Trisomy 21, translocation, mosaicism, autosomal genetic disorder, congenital disease, chromosomal abnormality.*

Down syndrome (DS), also generally called Trisomy 21, is one of the most common genetic disorders at the chromosomal level in humans, caused due to the presence of a whole or a part of a copy of chromosome 21. Although the syndrome had been described many years before, it was first described as “Mongolism” by the British Victorian physician John Langdon Down who gave its clinical description in 1866, and then later, in 1965, changed to “Down syndrome” as a universally accepted descriptive term due to widespread suggestion and discontinued connotations and references officially by the WHO.

Normally, abnormalities of the autosomal chromosomes cause multiple congenital malformations and mental retardation. Hence, children with DS can develop more than one physical abnormality and developmental delay or learning disability, congenital heart defects that pose an early threat in majority, respiratory infections and also an increased risk of acquiring leukemia and other disorders.

The first indication for the existence of the disease was represented in certain sculptures aged approximately 2500 years by Bernal and Briceno, with different scientists also describing evident illustration of the disease in 15th and 16th century paintings. Martinez-Frias then identified the syndrome to patients with Alzheimer disease since the characteristic facial features were clearly displayed. Esquirol, a French psychiatrist wrote a phenotypic description of trisomy 21 in 1838. It was John Langdon Down who then explained the phenotype of children with noticeable common features from other children with mental retardation. But the cause was still unknown.

The probability that trisomy 21 might be a result of chromosomal abnormality was suggested by a Dutch ophthalmologist named Warrensburg and an American geneticist named Davenport in 1932. Jerome Lejeune in France and Patricia Jacobs in the United States along with their colleagues independently identified an extra copy of the chromosome 21 in the karyotypes, total equaling 47 chromosomes in a cell from the usual 46, prepared from DS patients. Finally, researchers in 1959, determined that the presence of an additional copy of chromosome 21 is the cause of DS. Other types of DS, translocation and mosaicism were described in the subsequent years.

Three variants of DS, trisomy 21, translocation and mosaicism are known. Regardless, they all have a portion of the chromosome 21 in some or all of their cells. Trisomy 21 is the

most common type of DS and comprises about 95% of all cases. An error in cell division named 'nondisjunction' leads to an embryo with three copies of chromosome 21. The errors begin in either the sperm or the egg cell, before they unite.

Translocation accounts for about 3-4% of all cases of DS and it occurs before fertilization where a part of an extra copy of chromosome 21 becomes translocated (attached) to another chromosome in the egg or sperm cell. The affected individuals have two normal copies and an additional attached chromosome 21. Mosaicism, the least common variant, occurs in 1-2% of people with DS, and here, the error in cell division happens after fertilization. Affected individuals have some body cells with an extra chromosome 21 and others with the normal number. The greater the number of normal cells, the lesser the chances for intellectual impairment, and higher the chances for more cognitive functions.

Prenatal diagnostic techniques include amniocentesis and chorionic villus sampling (CVS). They are highly invasive and reliable, but offers a risk of miscarriage between 0.5 to 1%. Some markers such as small or no nasal bone, large ventricles and nuchal fold thickness can identify the risk of DS in a fetus at 14 to 24 weeks of gestation via ultrasound imaging. Increased fetal nuchal translucency also indicates an increased risk of DS. Investigators presently are also trying to develop genetics-based noninvasive prenatal diagnostics (NIPD) from the fetal cells and DNA found in maternal circulation and serum respectively via blood tests. However, Fluorescent In-Situ Hybridization, Quantitative Fluorescence Polymerase Chain Reaction and Multiplex Probe Ligation Assay are also used for prenatal diagnosis.

The facial/physical appearance at birth (postnatally) usually suggests the presence of the underlying chromosomal abnormality, which should anyway, be confirmed by cytogenetic analysis.

The DS have varying levels of abilities and disabilities due to varying levels of affliction, and may need help in learning and development. Some may be congenital while others are progressive. They also have distinct craniofacial features. Some of the other common physical characteristics include a small head (brachycephaly) and flattened face, small chin (microgenia), slanted eyes (almond-shaped eyes), poor muscle tone, a flat nasal bridge, a single crease of the palm, and a large tongue (macroglossia) that may protrude due to a small mouth. They also have big toes, an abnormal pattern of fingerprint and short fingers (Brachydactyly). Brushfield spots (small white or grayish/brown spots on the outer part of the iris) are also present. They are also described to have stunted growth, excess skin on the back of the neck and lax ligaments.

The various clinical conditions associated with DS are Alzheimer-like dementia, heart defects, an increased risk of leukemia, hypertension, obesity, obstructive sleep apnea, and gastrointestinal problems related to the tract and immune system defects and disorders. Other complications also include ear infections, hearing and vision disorders and a risk of acquiring epileptic seizures, autism and development of psychological or psychiatric disorders such as depression.

There is no medical cure for DS. However, children with DS would definitely benefit from early medical support and developmental initiations during childhood. Life expectancy of such people has noticeably improved in the past decades. The life expectancy that was hardly 30 years in the 1960s is now increasing to more than 60 years of age. Treatments and related therapy is given to each individual according to their physical and intellectual needs as well as their personal strengths and limitations. A variety of therapies can be used to promote the person's life to independence and productivity such as physical therapy, speech-language therapy, and occupational therapy, behavioral and emotional therapies. All those who interact with such children should be pillars of encouragement and stimulation.

References

1. Ambreen Asim, Ashok Kumar, Srinivasan Muthuswamy, Shalu Jain and Sarita Agarwal, Down syndrome: an insight of the disease. Journal of Biomedical Science, 2015.
2. Dorian J. Pritchard and Bruce R. Korf, Medical Genetics at a Glance, Blackwell Publishing Company, 2003.
3. Helen M. Kingston, ABC of Clinical Genetics, III Edition, BMJ Publishing Group, 2002.
4. J. R. Korenberg, X.N. Chen, R. Schipper, Z. Sun, R. Gonsky, S. Gerwehr, N. Carpenter, C. Daumer, P. Dignan, C. Distech J. M. Graham Jr., L. Hudgins, B. McGillivray, K. Miyazaki, N. Ogasawara, J. P. Park, R. Pagon, S. Puschel, G. Sack, B. Say, S. Schuffenhauer, S. Soukup and T.Yamanaka, Down syndrome phenotypes: the consequences of chromosomal imbalance. Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America, 1994.
5. Mohammad Kazemi, Mansoor Salehi and Majid Kheirollahi, Down syndrome: Current Status, Challenges and Future Perspectives. International Journal of Molecular and Cellular Medicine, 2016.

Դաունի համախտանիշ. Գենետիկական խանգարում

Էշլի Շիրու Չերիան

Երևանի «Հայբուսակ» համալսարան, Բուժական գործ, 1-ին կուրս

Ղեկ՝ Աննա Սուքիասյան,

«Կենսաբանության, բժշկական գենետիկայի, հյուսվածքաբանության, բջջաբանության և էմբրիոլոգիայի» ամբիոնի վարիչ, դոցենտ

Դաունի համախտանիշն (ԴՀ) այլ կերպ անվանում են 21-րդ քրոմոսոմի տրիսոմիա: Համախտանիշը անվանվել է անգլիացի բժիշկ Լենգդոն Դաունի անունով, ով առաջինն է այս արատը նկարագրել 1866 թվականին: ԴՀ-ով երեխաները կարող են ունենալ մեկից ավելի ֆիզիկական և զարգացման խախտումներ, բնածին արատներ, որոնք մեծ վտանգ են ներկայացնում մեծամասնության համար՝ հիմք հանդիսանալով շնչառական վարակների, լեյկոզի և այլ հիվանդությունների առաջացման: Տվյալ համախտանիշով բուժումն և համապատասխան թերապիան տրամադրվում են անհատապես՝ համաձայն ֆիզիկական և մտավոր կարիքների: Իրականացվում են տարատեսակ բուժումներ, ինչպիսիք են ֆիզիկական և խոսքի թերապիան, աշխատանքային և վարքագծային թերապիան:

ՈՒՂԵՂԻԿԻ ՖՈՒՆԿՑԻԱՆԵՐԻ ԱԽՏԱՖԻԶԻՈԼՈԳԻԱՆ

Տ.Մ.Սահակյան

ԵՀՀ, Բուժական գործ, 2 կուրս

Ղեկ՝ Զ.Ա.Ավետիսյան

Նորմալ ֆիզիոլոգիայի, ախտաբանության և դատաբժշկության ամբիոնի վարիչ
Բանալի բառեր՝ ուղեղիկ, մարմնատեղադրական տեղակայում, ախտաֆիզիոլոգիա

Ուղեղիկը տեղակայված է ուղեղի կիսագնդերի ծոծրակային բլթերի տակ, հետին գանգափոսում վառույան կամրջից և երկարավուն ուղեղից հետ: Այն ապահովում է շարժումների կորդինացիան և օրգանիզմի զանգվածի հիմնական հատկանիշների՝ ծանրության և իներցիայի հաղթահարման հարմարանքների օրգան է: Այն նաև վեգետատիվ գործառույթների կարգավորիչ է:

Ուղեղիկը ունի 2-կիսագունդ (hemispheria cerebelli) և կենտրոնական նեղ մասորդ (vermis cerebelli): Կիսագնդերի և որդի մակերեսները զուգահեռ ճեղքով (fissurae cerebelli) բաժանվում են տերևանման գալարների (foli cerebelli): Յուրաքանչյուր գալարի կենտրոնում կա սպիտակ նյութի բարակ շերտ, որը պատված է գորշ նյութով՝ կեղևով:

Ուղեղիկի կեղևում տարբերում են 3 շերտ՝ արտաքին՝ մոլեկուլյար (stratum molekulare), միջին՝ գանգլիոնար (հանգուցային) կամ տանձաձև նեյրոնների (stratum neurum piriformium) և ներքին՝ հատիկավոր (stratum granulosum): Տանձաձև նեյրոնների նեյրիտները, դուրս գալով ուղեղիկի կեղևից, առաջացնում են նրա էֆերենտ արգելակող ուղիների սկզբնահատվածը: Գանգլիոնար շերտի բջիջները դասավորված են մեկ շարքով: Նրանցից դեպի մոլեկուլյար շերտ են ուղղվում 2-3 դենդրիտ, որոնք ճյուղավորվելով թափանցում են նրա հաստության մեջ: Դենդրիտների բոլոր ճյուղերը տեղավորված են մեկ հարթության մեջ, որն ուղղահայաց է գալարներին, և այդ պատճառով լայնակի ու երկայնակի կտրվածքներում տանձաձև բջիջների դենդրիտները տարբեր տեսք ունեն: Այդ բջիջների մարմնից սկիզբ են առնում նեյրիտներ, որոնք ուղեղիկի կեղևի հատիկավոր շերտով անցնելով սպիտակ նյութի մեջ՝ վերջանում են նրա կորիզներում: Հատիկավոր շերտից սկիզբ են առնում կողմնային ճյուղեր, որոնք վերադառնում են գանգլիոնար շերտ և սինապտիկ կապի մեջ մտնում հարևան տանձաձև բջիջների հետ:

Ուղեղիկի սպիտակ նյութում տեղակայված են գորշ նյութի զույգ կորիզներ: Որդի սպիտակ նյութի մեջ, միջին գծի երկու կողմերում, որտեղ ուղեղիկի մեջ ներհրվում է վրանի գագաթը, տեղակայված է ուղեղիկի ամենամիջային կորիզը՝ Կրանի կորիզը: Սրանից կողմնայնորեն տեղակայված են՝ Գնդաձև կորիզները, իսկ ավելի դուրս՝ Խցանաձև կորիզը, որը տեղակայված է ատամնավոր կորիզի մեջ որպես խցան: Կիսագնդի սպիտակ նյութի կենտրոնում ատամնավոր կորիզն է, որը նման է երկարավուն ուղեղի օլիվի կորիզին և ունի գալարուն գորշ թիթեղի տեսք: Ուղեղիկի և

ստորին օլիվի ատամնավոր կորիզների նմանությունը պատահական չէ, քանի որ երկու կորիզներն էլ իրար հետ կապված են հաղորդչական ուղիներով և յուրաքանչյուր կորիզի ամեն մի ծալք նման է մյուս ծալքին: Այսպիսով երկու կորիզները միասին մասնակցում են հավասարակշռության գործառույթի իրականացմանը: Ատամնավոր կորիզը հաղորդչական ուղիների միջոցով կապված է նաև միջին ուղեղի կարմիր կորիզի հետ:

Ուղեղիկը ուղեղի ցողունի հետ կապված է երեք զույգ կոթոններով՝

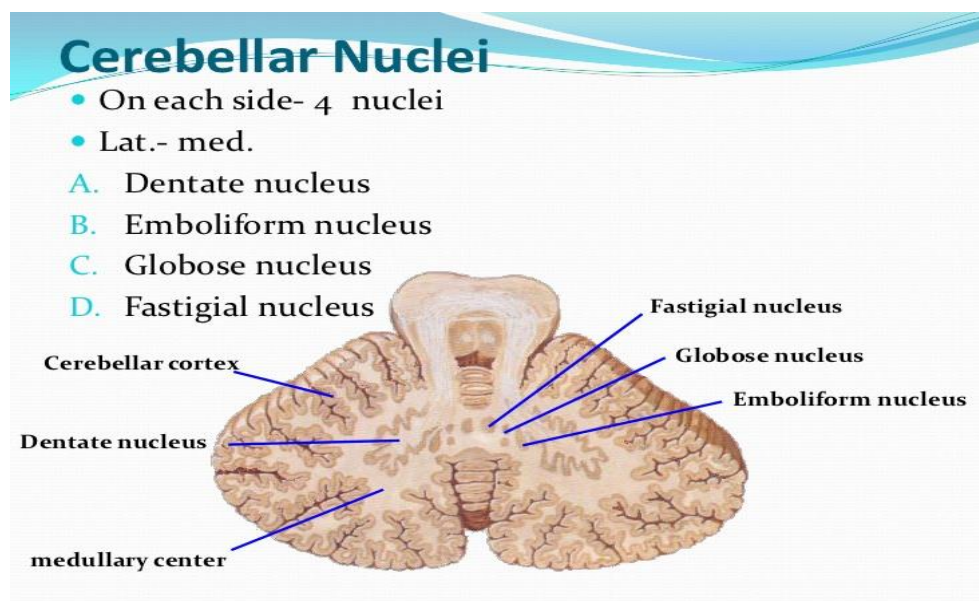
- վերին
- միջին
- ստորին:

Ուղեղիկի ստորին կոթոնները (pedunculi cerebellares inferiores) կամ պարանաձև մարմիններն ուղղվում են ներքև և ուղեղիկը միացնում են երկարավուն ուղեղին: Այս կոթոններով անցնում են հետևյալ ուղիները՝

- Ողնուղեղ-ուղեղիկային հետին ուղին (tr. Spino cerebellaris posterior)
- Արտաքին աղեղնաձև թելերը (fibra e arcuatae externae), որոնք սկիզբ են առնում երկարավուն ուղեղի նազելի և սեպաձև կորիզներից
- Օլիվ-ուղեղիկային ուղին (tr. Olivo cerebellaris), որը սկսվում է երկարավուն ուղեղի ստորին օլիվից:

Այս խրճերը վերջանում են որդի և կիսագնդերի կեղևում:

- Անդաստակ-ուղեղիկային ուղին (tr. Vestibulocerebellaris) սկսվում է ռոմբաձև փոսի անդաստակային կորիզներից և վերջանում վրանի կորիզում:

Այս բոլոր խրճերի շնորհիվ ուղեղիկը գրգիռներ է ստանում վեստիբուլյար-անդաստակային ապարատից և պրոպրիոցեպտիվ դաշտից, որի հետևանքով դառ-

նում է պրոպրիոցեպտիվ զգացողության կորիզ, որն ինքնաբերաբար ուղղումներ է կատարում ուղեղի մնացած բաժինների շարժողական գործունեությունը:

Ստորին կոթոնների կազմության մեջ մտնում է նաև՝

- Ուղեղիկ –անդաստակային ուղին, որը վայրէջ ուղի է, գնում է հակառակ ուղղությամբ վրանի կորիզից դեպի ռոմբաձև փոսի անդաստակային կորիզներ, իսկ նրանցից դեպի ողնուղեղի առաջային եղջյուրները: Այս ուղու միջոցով ուղեղիկն ազդում է ողնուղեղի վրա:

Ռիդեղիկի միջին կոթոնները կամ կամրջի բազուկներն՝ ամենահաստն են, ուղեղիկը կապում են վարոյան կամրջին: Այս կոթոններով անցնում են կեղև-կամուրջ-ուղեղիկային հետևյալ ուղիները՝

- Ճակատակամրջաուղեղիկային ուղին
- Ծոծրակաքունքակամրջաուղեղիկային ուղին

Ռիդեղիկի վերին կոթոնները կամ կապակցող բազուկներն ուղեղիկը կապում են միջին ուղեղին: Սրանք բաղկացած են երկու ուղղությամբ ընթացող ուղիներից՝

- Դեպի ուղեղիկ-ողնուղեղ-ուղեղիկային առաջային ուղուց
- Ռիդեղիկից դեպի միջին ուղեղ-ուղեղիկ-ծածկային ուղուց:

Այս ուղին սկիզբ է առնում ուղեղիկի ատամնավոր կորիզից, որում տեղակայված են առաջին նեյրոնները: Նրանց նեյրիտները վերին կոթոններով մտնում են միջին ուղեղի կոթոնի ծածկ և խաչվելով ընդհատվում են կարմիր կորիզում: Այս ուղու միջոցով ուղեղիկը գրգիռներ է ուղարկում արտաբրգային համակարգին, որի միջոցով նա ազդում է ողնուղեղի վրա:

Ռիդեղիկի ֆունկցիաները

Ռիդեղիկը մասնակցում է՝

- Դիրքի և հավասարակշռության պահպանմանը
- Մկանային տոնուսի պահպանմանը և վերաբաշխմանը
- Կամային շարժումների համաձայնեցմանը

Ռիդեղիկային ազդակներն անմիջապես կարող են հաղորդվել դեպի ողնուղեղ և այստեղ իրագործել կարգավորիչ ազդեցություն, կարող են հասնել նաև ուղեղի կեղև, իրագործել իրենց ազդեցությունը ուղեղաբնի մակարդակում: Ռիդեղաբնային կառույցներում կան գոյացություններ, որոնք ընկալում են,՝ և ուղեղիկային,՝ և կեղևային ազդեցությունները հաղորդում ողնուղեղ: Ռիդեղի կեղևի և ուղեղիկի միջև գոյություն ունեն փոխհակադարձ կապեր, որոնց միջոցով անհրաժեշտության դեպքում ուղեղի կեղևը կարող է փոխել ուղեղիկի գործունեությունը, ինչպիսին է լոկոմոտացիան, քայլելը: Ռիդեղիկը շարժումների նկատմամբ իրականացնում է դինամիկ հսկողություն, այն ուղղված է ծայրամասային շարժողական ապարատի ծրագրավորված և գործուն վիճակի համադրմանն ու շտկմանը, այն անընդհատ ամբողջացնում է կեղևային և ծայրամասային ազդակները: Ռիդեղիկը մասնակցում է շարժումների նախաձեռնմանը և առաջացմանը: Ապացուցված է, որ ուղեղիկի նեյրոնների ակտիվության փոփոխությունը մի քանի հարյուր միլիվարկյանով նախորդում է շարժմանը և որոշ դեպքերում

նրա ակտիվությունն առաջ է ընկնում շարժիչ կեղևի նեյրոնների ակտիվությունից: Սա վկայում է, որ ուղեղիկն ընդգրկված է շարժումների կազմակերպման և հսկողության համակարգի ամբողջական համակարգում, որի շնորհիվ բոլոր մկանային շարժումները կատարվում են ենթագիտակցաբար և կատարյալ: Ուղեղիկի կորիզների կապերը ուղեղաբնի հետ-դրդող են, երկկողմանի և հակադարձ ազդակներ են ստանում: Դրանք շրջապատյոտ (ռեքրեբացիա) կատարող համակարգեր են և իրենցից ներկայացնում են կարճատև հիշողության հարմարանքներ: Ուղեղիկը դիտարկվում է որպես ուղեղի մեծ կիսագնդերի կեղևի գլխավոր օգնական: Ուղեղիկում ցույց է տրված ֆունկցիաների տեղակայում: Նրա կեղևի որոշակի բաժիններն ազդակներ են ընալում անդաստակային, տեսողական և լսողական ապարատներից, այսինքն ուղեղիկի կեղևում գոյություն ունի մարմնատեղադրական տեղակայում (սոմատոտոպիկա), ուղեղիկի տարբեր բաժիններում կան մարմնի տարբեր բաժինների ներկայացչություններ: Ուղեղիկի աշխատանքը նմանեցվում է հաշվողական մեքենայի այն պատճառով, որ նրա կեղևը ուղեղի կեղևի նման ընկալում է առերիչ գրգիռների ամբողջ տեսականին և իր հերթին ազդեցություն է թողնում ԿՆՀ-ի բոլոր բաժինների վրա, նրա ելքը սերտորեն կապված է ուղեղի կեղևի հետ:

Ուղեղիկը մասնակցում է ոչ միայն շարժումների կարգավորմանը, չլինելով հատուկ վեգետատիվ կենտրոն, ընդգրկված է նաև ընդերային ֆունկցիաների հսկողության համակարգում: Կան հիմնավոր տվյալներ ուղեղիկի կողմից սրտի, արյան շրջանառության, շնչառության, մարսողական օրգանների գործընթացների վրա ազդեցության վերաբերյալ: Շնորհիվ իր երկակի ակտիվացնող և արգելակող ազդեցության մեխանիզմների առկայության ուղեղիկը ի վիճակի է իրականացնել ընդերային համակարգերի վրա ունեցած ազդեցությունները: Ուղեղիկը մասնակցում է նաև բարդ վարքային գործողությունների կարգավորման գործում՝ վախի, պաշտպանական, սննդային և այլ ռեակցիաների:

Վեգետատիվ ֆունկցիաների վրա ուղեղիկն իր կարգավորող ազդեցությունը ցուցաբերում է փոխներգործելով ուղեղաբնի կենտրոնների ցանցանման գոյացության, ենթատեսաթմբի և լիմբիկական համակարգի հետ: Ուղեղիկը մասնակցում է իմացաբանական և լեզվական ֆունկցիաներին: Կան փաստեր, որ մտածողության պարզ ձևերի ժամանակ (թվաբանական հաշվարկ, երթուղու փնտրում, մտքում շարժումների երևակայում) դիտվում է արյան հոսքի մեծացում նաև ուղեղիկի կիսագնդերում: Ըստ Լ. Օրբելու ուղեղիկն ապահովում է մարմնական և վեգետատիվ համակարգերի համագործակցումը: Ուղեղիկը և նրա հետ կապված կառույցները, որոնք ընդգրկված են զգայաշարժիչ գործընթացների հետ, ապահովում են ինտեգրատիվ նյարդային գործունեությունը, այդ թվում՝ վարքային: Վ. Ֆանարջյանի բազմաթիվ աշխատանքներ նվիրված են ուղեղիկի դերին պայմանական ռեֆլեկտոր գործունեության մեջ: Կաթնասունների մոտ ուղեղիկի հեռացումից հետո դիտվում է նախորդք մշակված պայմանական ռեֆլեքսի կամ վերացում, կամ նվազում՝ նրանց հետագա վերականգնմամբ: Ուղեղիկի հեռացումից հետո դիտվում է արգելակման ռեակցիայի խիստ

նվագում: Ներկայումս ապացուցված է, որ ուղեղիկն անհրաժեշտ է վեստիբուլո-օկուլյար ռեֆլեքսի ադապտացիայի համար, շրջակա միջավայրի, տեսողական ինֆորմացիայի անալիզի և կլասիկ թարթման ռեֆլեքսի կազմավորման համար:

Ուղեղիկի ախտաֆիզիոլոգիան

Լյուչիանին 1893թ. առաջին անգամ նկարագրեց ուղեղիկի հեռացումից հետո շարժիչ ֆունկցիաների և մկանային տոնուսի խանգարումներ: Կենդանին չի կարող կանգնել, գլխով, մարնով, վերջույթներով անընդհատ պտտվող շարժումներ է կատարում (աստազիա): Փորձարարական և կլինիկական հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ ուղեղիկի վնասումների ժամանակ առաջանում են շարժողական ակտիվության, մկանային տոնուսի և վեգետատիվ ֆունկցիաների խանգարումներ: Ուղեղիկի լրիվ հեռացման կամ նրա առաջնային բլթի հեռացման ժամանակ առաջանում է տարածիչ մկանների տոնուսի բարձրացում, իսկ այդ հատվածի գրգռումը՝ տոնուսի նվազում: Ուղեղիկի ախտահարումներին բնորոշ են հետևյալ ախտանիշները՝

- Ասիներգիա-լինում է ոչ հստակ քայլվածք, ոտքերը դնում է լայն՝ նորմայից ավել կամ անբավարար չափով (դիսմետրիա), ցանկանում է քայլ անել՝ մարմնով հետ է թեքվում, ոտքերով՝ առաջ և կարող է ընկնել, իրեն գցում է մի կողմից մյուսը (ուղեղային աստաքսիա): Դիսմետրիայի պատճառն այն է, որ շարժումների կորդինացիան ապահովելու համար շարժումներին մասնակցող մկաններին մեծ քանակի ազդակներ չեն հասնում: Ասիներգիայի տեսակ է ադիադոխսիաներգիան՝ տարբեր մկանախմբերի շարժիչ կենտրոնների փոխազդեցության խանգարման հետևանքով խանգարվում է հակադարձ շարժումների ճիշտ հաջորդականությունը (օր. մատների ծալումը և տարածումը):

- Ատաքսիա-կորդինացված շարժումների խանգարում-անհամաչափ, զիզգազ շարժումներ:

- Հիպոտոնիա- թուլություն, մկաններ հոգնածություն, սա լինում է հաճախ ուղեղիկի մի կիսագնդի վնասումների ժամանակ, շուտ հոգնում են (ասթենիա):

- Տրեմոր (դող)- հանգստի ժամանակ այն բացակայում է, առաջանում է շարժումների ժամանակ (ինտենցիոն դող) նպատակաուղղված շարժումները չեն ավարտվում: Սա լինում է հիմնականում ուղեղիկի կորիզների ախտահարման ժամանակ: Կանան հանգստի տրեմոր՝ բնորոշվում է փոքր ամպլիտուդայով սինխրոն տատանումներով, որոնք տարածվում են մարմնի տարբեր մասերում: Կա ատաքսիկ տրեմոր:

Ուղեղիկի ադտահարման տիպի օրինակ է Շարկոյի Տրիադան՝

- Նիստագմ
- Ինտենցիոն տրեմոր
- Վանկաշեշտված խոսք

Այս կամ այն ախտանիշների առկայությունը կախված է ախտահարման օջախի շրջանից, ախտահարման աստիճանից (ուղեղիկի կեղև, կորիզներ, աֆերենտ և էֆերենտ ուղիներ):

Ելնելով նշված խանգարումներից Լ. Օրբելին հանգել է այն եզրակացության, որ ուղեղազերծված կենդանիների մոտ դիրքի և հավասարակշռության, մկանային լարվածության, կամային շարժումների համաձայնեցման փոփոխություններն առաջանում են ոչ թե լաբիրինթային պրոպրիոռեցեպտիվ և այլ ռեֆլեքսների բացակայության, այլ նրանց առավել անշեղ և լավ դրսևորման մեջ: Օր. նման կենդանին առավել ուժեղ է ծալում կամ տարածում վերջույթը, ուստի ուղեղիկի հիմնական ֆունկցիան այդ ռեֆլեքսների արգելակումն ու շարժումների փոփոխման ժամանակ ակտիվության կարգավորումն է:

Գրականություն

1. Մարդու ֆիզիոլոգիա, Դ.Ն.Խուդավերդյանի և Վ.Բ. Ֆանարջյանի խմբ., 1998 թ.
2. Р.Ф. Шмидт, Г. Тевс, Физиология человека, т. 4, 1985 г.
3. В.Б. Фанарджян, Избранные главы нейрофизиологии, 2002 г.
4. Guyton Hall, Medical Physiology, 2016. Mississippi Medical Center
5. Վ.Ս. Բարոյանի խմբագրությամբ՝ Մարդու Անատոմիա, մաս2, 2017, www.doctors.am

Функции мозжечка. Патофизиология.

Т.М. Саакян

ЕУА, лечебное дело, 2 курс

Руководитель **З.А. Аветисян**, зав каф ЕУА

Мозжечок является главным помощником коры головного мозга. В работе приводятся двигательные и вегетативные функции мозжечка, также патологическая физиология при нарушениях функции мозжечка

Cerebellar function. Pathophysiology.

T.M. Sahakyan

General Medicine, 2 course

Supervisor: **Z.A. Avetisyan**, head of chair, YHU

The cerebellum is the main assistant to the cerebral cortex. In the research, it is presented the motor and autonomic functions of the cerebellum, as well as pathological physiology in cases of cerebellar dysfunction.

ՀԱՐՎԱՀԱՆԱԳԵՂՁ, ՊԱՐԱԹՀՈՐՄՈՆ, ՀԻՊԵՐՊԱՐԱԹԻՐԵՈՒՂԻԶՄ

Ա. Մինասյան

Ստոմատոլոգիա, 2 կուրս

Ղեկավար՝ **Զ.Ա. Ավետիսյան**

Նորմալ ֆիզիոլոգիայի, ախտաբանության և դատաբժշկության ամբիոնի վարիչ

Բանալի բառեր՝ հարվահանաձև գեղձ, պարաթիրոսն, հիպերպարաթիրեոիդիզմ

Պարաթիրոսն

Հարվահանագեղձային հորմոն (պարաթիրոն): Արտադրվում է հարվահանագեղձերի կողմից: Մարդու հարվահանագեղձերը երկու զույգ պատիճավորված գեղձային գոյացություններ են, որոնք որպես կանոն տեղադրված են վահանագեղձի երկու բլթի հետին մակերեսի վերին և ստորին բևեռների շրջանում: Հյուսվածաբանորեն գեղձի հյուսվածքը կազմված է գլխավոր և թթվասեր բջիջներից: Ընդ որում, գլխավոր բջիջները համարվում են պարաթիրոնի հիմնական արտադրողները, իսկ թթվասերները նրանց ծերացող ձևը: Պարաթիրոնը ցածրամոլեկուլային պեպտիդ է, բաղկացած 84 ամինաթթվային մնացորդներից: Նրա կենսաբանական կայունությունը բարձր չէ, քայքայման շրջանը կազմում է 22,3 րոպե, իսկ խտությունը արյան մեջ տատանվում է 0,1-0,5 նգ/մլ-ի սահմաններում:

Հարադիքային ուղիով ներմուծված հորմոնի ֆիզիոլոգիական ազդեցությունները արտահայտվում են գերկալցիումարյունությամբ և թերֆոսֆորարյունությամբ, որը հորմոնի երեք թիրախ-օրգանների փոխազդեցության հետևանք է: Երիկամներում պարաթիրոնը սպեցիֆիկ խթանում է իոնացված կալցիումի հետներծծումը հեռակա խողովակիկներում, և ընկճում է ֆոսֆատի հետներծծումը նեֆրոնի բոլոր բաժիններում: Դա մեծացնում է մեզի հետ ֆոսֆատի հեռացումը և իջեցնում է նրա խտությունը արյան մեջ, որը նպաստում է անօրգանական ֆոսֆատի, իսկ նրանից հետո, երկրորդաբար նաև կալցիումի հավաքագրմանը ոսկրային պահեստից: Պարաթիրոնի երիկամային ազդեցություններն արտահայտվում են նաև նատրիումի և ջրի խողովակիկային հետներծծման ընկճումով, նատրիումամիզության և միզարտադրության մեծացումով, ինչպես նաև խողովակիկների վրա վազոպրեսինի ազդեցության ընկճումով:

Կալցիումի ելքը ոսկրից կապված է նաև ոսկրի վրա հորմոնի անմիջական ազդեցության հետ, որտեղ նա օստեոբլաստների ակտիվության արգելակումով և օստեոկլաստների ակտիվության խթանումով ուժեղացնում է ոսկրանյութի ապահանքայնացման պրոցեսը:

Հորմոնի կալցիումազերծող խտությունները առաջացնում են ոսկրերի օրգանական մատրիքսի քայքայում, որի մասին վկայում է մեզի հետ հիդրօքսիպրոլինի (կոլագենային սպիտակուցների քայքայման ցուցիչ) արտազատության մեծացումը: Ենթադրվում է, որ պարաթիրոնի ոսկրային ազդեցությունները կապված են նյութափոխանակության պրոցեսների վրա ազդելու նրա ընդունակության հետ: Հորմոնի ազդեցությամբ ոսկրային հյուսվածքում ակտիվանում են կիտրոնաթթվի ցիկլի բոլոր ֆերմենտները (ցիտրատսիոթետազ, ցիտրոզենազ, իզոկիտրոնային դեհիդրոզենազ և այլն)՝ ցիտրատի մեծ քանակների առաջացումով, որն օժտված է կալցիումի հետ համալիրագոյացման մեծ ընդունակությամբ: Զուգահեռաբար խանգարվում է նաև Կրեբսի ցիկլը՝ գլիկոլիզի ուժեղացումով և կաթնաթթվի մեծ քանակների առաջացումով: Ոսկրային հյուսվածքում ցիտրատի և լակտատի ավելցուկով առաջացած միջավայրի թթու ռեակցիան արգելակում է հիմնային ֆոսֆատազի՝ ոսկրի ակտիվ հանքային բաղադրիչի՝ ֆոսֆորաթթվային կալցիումի սինթեզի համար անհրաժեշտ ֆերմենտի ակտիվությունը: Միաժամանակ ոսկրում նշված թթուների քանակի ավելացման հետևանքով սկսում են առաջա-

նալ և արյան մեջ անցնել կալցիումի՝ ջրում հեշտ լուծվող կաթնաթթվային և կիտրոնաթթվային աղեր, որը հանգեցնում է գերկալցիումարյունության և ոսկրերի ապահանքայնացման: Կիտրոնաթթվի ավելցուկն արտահանվում է մեզի միջոցով, որը գերկալցիումարյունության հետ միասին կարևոր ախտորոշիչ տեստ է և վկայում է պարաթիրոիդի մակարդակի բարձրացման մասին:

Այսպիսով, կարելի է վերջնականապես հաստատված համարել պարաթիրոիդի երիկամային և ոսկրային հյուսվածքների վրա միաժամանակ ազդելու փաստը՝ չընդունելով այդ հորմոնի ազդեցության առաջնային երիկամային կամ ոսկրային մեխանիզմների մասին գոյություն ունեցող տեսությունները: Պարաթիրոիդի ազդեցության մյուս կարևորագույն թիրախը ստամոքսաղիքային ուղին է, որտեղ նա վիտամին D-ի հորմոնային ակտիվ ձևի հետ միասին խթանում է կալցիումի ներծծումն աղիքներից: Հորմոնի ևս մեկ ազդեցությունը, որն իրականանում է ըստ երևույթին գերկալցիումարյունության միջոցով, ստամոքսում աղաթթվի և պեպսինի հյութազատության ուժեղացումն է: Ուստի պարաթիրոիդի գերարտադրությունն առաջացնում է ստամոքսի պեպսինային խոցեր: Բացի թվարկած երեք հիմնական թիրախ-օրգաններից, պարաթիրոիդի թիրախներ են նաև ուրցագեղձը, ոսկրածուծը, խոնդրիոցիտները, կրծքագեղձի էպիթելը, կմախքային մկանները, անոթների հարթ մկանները: Երևանի բժշկական համալսարանի ֆիզիոլոգիայի ամբիոնի հետազոտություններում ապացուցվել է, որ նյարդային հյուսվածքը ևս այդ հորմոնի թիրախներից է: Արյան պլազմայում կալցիումի քանակի բարձրացման ժամանակ պարաթիրոիդն կարող է հանդես գալ որպես նրա մակարդակի կայունացման մոդուլատոր, այն մասնակցում է նաև դրդման ու արգելակման գործընթացներին, նյարդային համակարգի ռեգեներացիային: Պարաթիրոիդն կիրառվել է նաև Ալցհեյմերի հիվանդության հետազոտություններում որպես նյարդապրոտեկտոր:

Պարաթիրոիդին՝ տարբեր, թիրախ-օրգանների ուղղված ազդեցության մեխանիզմը բարդ է ու բազմաբաղադրիչ: Բոլոր դեպքերում հորմոնի ազդեցությունն իրականացվում է պլազմային թաղանթի վրա գտնվող սպեցիֆիկ ընկալիչների միջոցով: Հաստատված է հորմոնի ազդեցության երկու փուլ՝ սկզբնական և ուշ: Ազդեցության սկզբնական փուլը թաղանթի պոտենցիալ-կարգավորող կալցիումական անցուղիների միջոցով դեպի թիրախ-բջջի կալցիումի մուտքի խթանումն է: Այդ ազդեցությունը, որը նախորդում է գլխավոր գերկալցիումարյունային ուշ փուլին, կարճատև է և տևում է ընդամենը 15-20 րոպե: Միայն դրանից հետո, 3-4, առավելագույնը 12-ից 15 ժամ անց տեղի է ունենում թիրախ-բջջիներից կալցիումի իոնների ելքի խթանումը և նրանց խտության բարձրացումը արյան մեջ: Հորմոնի ազդեցության ուշ փուլը միջնորդվում է ադենիլատցիկլազային մեխանիզմով, որը ակտիվանում է հորմոն-ընկալչային փոխներգործունեության ազդանշանի առաջացման և սկզբնական փուլում բջջի մեջ ակտիվ ներթափանցած կալցիումի իոնների հաշվին:

Օստեոկլաստներում, երիկամային խողովակիկների և աղիքների բջջներում ցԱՄՖ-ի ուժեղացած սինթեզը խթանում է հորմոնի ազդեցության ուշ փուլի իրակա-

նացման համար անհրաժեշտ կալցիում-կապող և փոխադրող սպիտակուցների սինթեզը: Անհրաժեշտ է նշել, որ պարաթիրոսի ազդեցությամբ սպիտակուցների սինթեզը ոսկրային հյուսվածքում ուժեղանում է միայն օստեոկլաստներում, իսկ օստեոբլաստներում արգելակվում է: Հետաքրքիր է, որ պարաթիրոսի այդպիսի հակադիր ազդեցությունը ոսկրի տարբեր բջիջներում հավասարապես պայմանավորված է նրանց մեջ ԳԱՄՖ-ի սինթեզի ուժեղացումով: Իսկ ԳԱՄՖ-ի այդ արդյունքների ուղղվածությունը վերջին հաշվով, որոշվում է բջիջների ֆենոտիպով: Չնայած օստեոկլաստներում և օստեոբլաստներում հորմոնը տարբեր ձևով է ազդում սպիտակուցի կենսասինթեզի վրա, երկու դեպքում էլ նա բարձրացնում է թաղանթի թափանցելիությունը կալցիումի իոնների համար և նպաստում նրանց ելքին դեպի արյուն: Սակայն, եթե օստեոկլաստներում, նեֆրոնի գեղձաէպիթելային բջիջներում և աղիքների լորձաթաղանթում կալցիումի ելքը դեպի արյուն հորմոնն ապահովում է այդ իոնի փոխադրումը փոփոխելու ճանապարհով, ապա օստեոբլաստներում նրա ելքը հորմոնը բարձրացնում է հանքայնացված կալցիումի լուծման պրոցեսը ուժեղացնելով: Արգելակելով սպիտակուցի սինթեզը օստեոբլաստներում՝ հորմոնը նրանց մեջ նվազեցնում է հյուսվածքային շնչառության պրոցեսները՝ մեծացնելով հանքանյութերի բյուրեղները լուծող կիտրոնաթթվի և կաթնաթթվի առաջացումը:

Պարաթիրոսի ազդեցությունը կալցիումի փոխանակության վրա սերտ կապված է D վիտամինի ու նրա ածանցյալների ազդեցությունների հետ:

Հիպերպարաթիրեոիդիզմ՝ արյան մեջ պարաթիրոսի նորմայից բարձր մակարդակ: Դրա պատճառներն են կամ հարվահանաձև գեղձի չափից շատ պարաթիրոսն արտադրելը (առաջնային հիպերպարաթիրեոիդիզմ) կամ էլ այլ գործոնները, որոնք բերում են հարվահանաձև գեղձի կողմից այդ հորմոնի արտադրության ավելացմանը (երկրորդային հիպերպարաթիրեոիդիզմ): Առաջնային հիպերպարաթիրեոիդիզմով հիվանդների մեծամասնությունը ախտորոշման պահին գանգատներ չի ներկայացնում, իսկ գանգատներ ունեցող մարդկանց մոտ ամենատարածվածը դա երիկամային քարերն են, ինչպես նաև թուլություն, դեպրեսիա, շփոթվածություն և բարձրացած միզարտադրություն: Հիպերպարաթիրեոիդիզմի երկու տեսակներն էլ ավելացնում են օստեոպորոզի զարգացման ռիսկը:

Առաջնային հիպերպարաթիրեոիդիզմի դեպքերի մոտ 80% պայմանավորված է եզակի բարորակ ուռուցքի առկայությամբ, որը հայտնի է որպես հարվահանաձև գեղձի ադենոմա (բարորակ ուռուցք, որը բաղկացած է հարվահանաձև գեղձի բջիջներից), մնացած այլ դեպքերում առկա են բազմաթիվ բարորակ ուռուցքներ: Հազվադեպ հիպերպարաթիրեոիդիզմի պատճառը կարող է լինել հարվահանաձև գեղձի քաղցկեղը: Երկրորդային հիպերպարաթիրեոիդիզմը զարգանում է սովորաբար վիտամին D անբավարարության, քրոնիկ երիկամային անբավարարության կամ այլ գործոնների հետևանքով, որոնք բերում են արյան մեջ կալցիումի քանակի նվազմանը: Առաջնային հիպերպարաթիրեոիդիզմի ախտորոշումը հիմնվում է արյան մեջ կալցիումի և պարաթիրոսի բարձրացած մակարդակների հայտնաբերման մեջ:

Առաջնային հիպերպարաթիրեոիդիզմը կարող է բուժվել ադենոմայի կամ գերակտիվ գեղձի ամբողջական հեռացումով: Անախտանիշ հիվանդների մոտ հնարավոր է սահմանափակվել երիկամների ֆունկցիայի, ոսկրերի խտության և արյան մեջ կալցիումի մակարդակի հսկողությամբ, եթե այն նորմայից մի քիչ բարձր է: Դեղորայք Ցինակալցետ կարող է օգտագործվել որպես արյան մեջ պարաթիրոմոնի մակարդակի իջեցման միջոց]: Այն հիվանդների մոտ, որոնց մոտ արյան մեջ կալցիումի մակարդակը շատ բարձր է, բուժման մեջ հնարավոր է օգտագործել նաև մեծ քանակությամբ ֆիզիո-
 ծույթի ներերակային ինֆուզիան: Վիտամին D-ի ցածր մակարդակը պետք է շտկվի:

Հիպերպարաթիրեոիդիզմի ամենատարածված ձևն է առաջնային հիպերպարաթիրեոիդիզմը: Զարգացած երկրներում այդ հիվանդությանը հանդիպման հաճախությունը կազմում է 1-4:1000: Կանայք հիվանդանում է 3 անգամ ավելի հաճախ քան տղամարդիկ և հիվանդության ամենատարածված տարիքն է 50-60-ը: Հիվանդությունը առաջին անգամ նկարագրվել է 1700-ական թվականներին, իսկ 1800-ականների վերջում հայտնաբերվել է դրա կապը հարվահանաձև գեղձերի հետ: Վիրահատական բուժումը առաջին անգամ իրականացվել է 1925 թվականին:

Ախտանշանների առկայությունը կախված են նրանից, թե հիպերպարաթիրեոիդիզմը առաջնային է թե երկրորդային:

Առաջնային հիպերպարաթիրեոիդիզմի դեպքում մարդկանց 75% չունեն որևէ ախտանիշներ: Հիվանդությունը ախտորոշվում է, երբ ինչ-որ պատճառով արյան հետազոտությունը իրականացնելիս հայտնաբերվում է շիճուկային կալցիումի բարձրացած մակարդակ: Հիվանդները կարող են ունենալ նաև ոչ սպեցիֆիկ ախտանիշներ: Հիպերկալցեմիայի հետևանքով առաջացող ախտանիշները հազվադեպ են լինում, սովորաբար նրանք առաջանում են այն հիվանդների մոտ, որոնք ունեն չարորակ հիպերկալցեմիա: Այդ ախտանիշներն են՝ թուլություն, հոգնածություն, դեպրեսիա, ոսկրային ցավեր, մկաններում ցավոտություն (միալգիա), ախորժակի իջեցում, սրտխառնոց, փսխում, փորկապություն, պոլիուրիա, պոլիդիպսիա, կոզնիտիվ խանգարումներ, երիկամային քարեր և օստեոպենիա կամ օստեոպորոզ: Կարճ եղունգների (բրախիոնիխիա) առաջացումը վկայում է ոսկրային ռեզորբցիայի մասին: Կլինիկական հետազոտությունների ժամանակ հարվահանաձև գեղձի ադենոման հայտնաբերվում է շատ հազվադեպ: Հիվանդների մեծամասնության մոտ ադենոմայի վիրահատական հեռացումից հետո ախտանիշները վերանում են:

Երկրորդային հիպերպարաթիրեոզի ժամանակ հարվահանաձև գեղձի ֆունկցիան խանգարված չի, կլինիկական ախտանիշները կապված են ոսկրային ռեզորբցիայի հետ, և արտահայտվում են ոսկրային համախտանիշների ձևով, ինչպիսիք են ռախիտ, օստեոմալյացիա և երիկամային օստեոդիստրոֆիա:

Ճառագայթումը ավելացնում է առաջնային հիպերպարաթիրեոիդիզմի զարգացման ռիսկը: Որոշ գենետիկական հիվանդություններ, օրինակ՝ բազմաթիվ էնդոկրին նեոպլազիան նույնպես նպաստում է այդ ռիսկի ավելացմանը:

Մեխանիզմ

Նորմայում հարվահանաձև գեղձերը արտադրում են համապատասխան քանակի պարաթիրոնին արյան մեջ իոնիզացված Ca^{2+} -ի մակարդակից կախված: Երբ որ արյան մեջ նրա մակարդակը բարձրանում է նորմայից, պարաթիրոնինի արտադրությունը նվազում է, և հակառակը:

Երկրորդային հիպերպարաթիրեոիդիզմը զարգանում է, երբ որ կալցիումի մակարդակը նորմայից շատ ցածր է: Ինտակտ գեղձերը դրան արձանագանքում են պարաթիրոնինի մշտական գերարտադրությամբ: Սովորաբար դա տեղի է ունենում, երբ որ արյան մեջ 1,25 դիհիդրօքսիվիտամին D3-ի մակարդակը ցածր է և զարգանում է հիպոկալցեմիա: 1,25 դիհիդրօքսիվիտամին D3-ի բացակայությունը կարող է լինել սննդի մեջ անբավարար քանակի, կամ մաշկի վրա արևային լույսի անբավարար ազդեցության հետևանքով, դրանով իսկ օրգանիզմը ի վիճակի չի խոլեստերինից սինթեզել բավարար քանակով սեփական վիտամին D: Ստացվող վիտամին D-ի անբավարարությունը սովորաբար այդ երկու գործոնների համակցման հետևանք է: Լյարդում վիտամին D-ն (կամ խոլեկալցիֆերոլ) փոխակերպվում է 25-հիդրօքսիվիտամին D-ի (կամ կալցիդիոլի), որտեղից տեղափոխվում է երիկամներ, և այնտեղ դառնում ակտիվ հորմոն, 1,25 դիհիդրօքսիվիտամին D3: Այսպիսով երկրորդային հիպերպարաթիրեոիդիզմի պատճառ է քրոնիկական երիկամային անբավարարությունը: Այդ դեպքում խանգարված է 1,25 դիհիդրօքսիվիտամին D3-ի արտադրությունը, ինչը և բերում է հիպոկալցեմիայի:

Հիպերպարաթիրեոիդիզմի հետևանքով ուղեղում կարող են առաջանալ կալցիֆիկացիայի օջախները

Ախտորոշման ոսկե ստանդարտն է համարվում հարվահանաձև գեղձի իմունային հետազոտումը: Երբ արյան մեջ պարաթիրոնինի նորմայից բարձր քանակը հաստատված է, ախտորոշման նպատակն է, որոշել հիպերպարաթիրեոիդիզմը առաջնային թե երկրորդային է՝ ելնելով արյան շիճուկում կալցիումի մակարդակից:

Գրականություն

1. Р.Ф.Шмидт, Ф. Тевс (F.Tews) Физиология человека, 1985 г., том IV
2. Stuart Ira Fox, Physiology, Univ of Southern California, 2016
3. Худавердян Д.Н., Мнцаканян В.Р., Чавушян В.А., Аветисян З.А., Саркисян Дж.С., Пластичность нейронов гиппокампа в условиях АВ 25-35 индуцированной модели болезни Альцгеймера и воздействия паратиреоидного гормона. “Материалы Всероссийской конференции с международным участием “Структурные функциональные нейрoхимические и иммунохимические закономерности асимметрии и пластичности мозга”. Москва 2008, стр. 770-775
4. Rodey A. Rhodes, George A. Tanner, Medical Physiology, Boston-Massachusetts, 1995.
5. Guyton Hall, Medical Physiology, Mississippi Medical Center, 2016.

Паращитовидная железа, парат гормон. Гиперпаратиреозидизм

А. Минасян, Стомфак, 2ой курс

Руководитель **З.А.Аветисян**, зав каф ЕУА

В работе представлена роль паратиреоидного гормона в регуляции концентрации кальция в плазме крови, одновременно показаны изменения, происходящие в разных органах при гиперсекреции парат гормона (гиперпаратиреозидизм).

Parathyroid gland, parathyroid hormone . Hyperparathyroidism

A.Minasyan, Stomatology, 2nd course

Supervisor: **Z. Awetisyan**, Head of chair, Yerevan Haybusak University

The research presents the role of parathyroid hormone in the regulation of calcium concentration in blood plasma, simultaneously showing the changes occurring in different organs during hypersecretion of parathyroid hormone (hyperparathyroidism).